

Р. Ш. Алимсаева, И. А. Развенкова, О. С. Лосенко, Е. Е. Велькер

БАДИЙ МЕХНАТ

Умумтаълим мактабларининг
6-синф ўқувчилари учун

ДАРСЛИК

(қизлар учун нусха)

Қозогистон Республикаси Таълим ва фан министрлиги тавсия этган

УҮТ 373.167.1

КБТ 85.12я73

Б14

Алимсаева Р. Ш. ва бошқалар.

Б14 **Бадий мәннат:** умумтаълим мактабларининг 6-синф ўкувчилари учун дарслык (қызлар учун нұсха) / Р. Ш. Алимсаева, И. А. Развенкова, О. С. Лосенко, Е. Е. Велькер. – Кокшетау: Келешек-2030, 2018. – 112 б.

ISBN 978-601-317-353-5

Дарслыкнинг электрон нұсхаси: <http://keleshek-2030.kz/books/ht6duz.php>

УҮТ 373.167.1

КБТ 85.12я73

ШАРТЛАЙ БЕЛГИЛАР

– амалий иш

– изланиш

– хавфсизлик техникаси

– тадқиқот

– компьютерда ишлаш

– якка тартибда ишлаш

– тажриба

– гурухда ишлаш

– қизиқувчанларга

– савол ва топшириқлар

– тақдимот

ISBN 978-601-317-353-5

© «Келешек-2030» ЖЧШ, 2018

МУНДАРИЖА

Муққадима	5
Визуал санъат	6
§ 1. Портрет жанри. Портрет турлари.....	6
§ 2. Қозғистонлик рассомлар ижодидаги портретлар.....	8
§ 3. Чизиқли портрет	12
§ 4. Графика. Бажарыш техникаси	14
§ 5. Ноанъянавий усулларда портрет солиш (сим билан ясалған портрет).....	16
§ 6. Портретдаги ранг. Бажарыш техникаси	18
§ 7. Замонавий портрет	22
§ 8. Фотосанъат. Фотокамера билан тажриба	24
§ 9. Анимация. Ҳаракатланувчан элементлар (пластилинли анимация, соялы театр, бармоқли ва таёқчали құғирчоқлар).....	26
§ 10. Сценарий ёзиш. Қаҳрамонлар ва декорацияларни тайёрлаш	30
§ 11. Бадиий ғояларни амалга ошириш. Овоз бериш	32
Манзарали-амалий санъат	34
§ 12. Тұқиши хунари. Илгак билан тұқиши. Тұқиши усуллари ва техникалари.....	34
§ 13. Буюм эскизини ишлаб чиқиш. Материаллар ва асбобларни танлаш	36
§ 14. Илгак билан түрли буюмлар (сочик, сумка, уяли телефон ғилофи) тұқиши	38
§ 15. Тұқиши симлари. Унинг турлари. Тұқиши усуллари ва техникалари.....	42
§ 16. Тұқиши симлари билан түрли хил буюмларни тұқиши (шарф, рүмол, таглик, уяли телефон ғилофи)	44
Дизайн ва технология	48
§ 17. Тикувчилик материалларидан буюм тайёрлаш (муаллифлик құғирчоқ, ривожлантирувчи үйинчок). Ғоялар устида ишлаш. Эскиз	48
§ 18. Ҳар хил фактурали ва рангли газламаларни тадқиқот қилиш	50
§ 19. Материаллар, асбоб ва ускуналарни танлаш ҳамда тайёрлаш	52

§ 20. Буюм яратиш. Қисмларини бичиш	56
§ 21. Алоҳида қисмларини қайта ишлаш	60
§ 22. Қисмларни бириттириш ва буюмни пардозлаш.....	62
§ 23. Тикиб тайёрланадиган уй буюмлари дизайни (фартук, ошхона анжомлари). Фоялар ишлаб чиқиш. Эскиз тайёрлаш	64
§ 24. Материал танлаш ва тайёрлаш. Ишни бажариш тартиби	66
§ 25. Буюмни тайёрлаш. Қисмларини бичиш	68
§ 26. Алоҳида қисмларга ишлов бериш	72
§ 27. Қисмларни бирлаштириш. Буюмни пардозлаш	76
§ 28. Буюмни безатиш.....	78
Овқатланиш маданияти	80
§ 29. Қозоқ ва турли халқлар маданиятида, умумий овқатланиш үринларида ва дастурхон атрофидаги одоб-ахлоқ қоидалари .	80
§ 30. Яриммаҳсулотлардан таомлар тайёрлаш технологияси ...	84
§ 31. Таомларни тез тайёрлаш технологияси	86
§ 32. Десерт тайёрлаш технологияси	88
Уй-жой маданияти	90
§ 33. Гигиена қоидалари. Хонани нам ва қуруқ тозалаш	90
§ 34. Кийим ва пойафзал парвариши. Уларни сақлаш	92
§ 35. Манзарали-гулли ўсимликларнинг турлари. Гулчиликдаги баҳорги ишлар	94
Санитария-гигиена талаблари.....	96
Хавфсизлик техникаси қоидалари.....	96
Лугат	100
Иллюстрациялар рўйхати	104
Касблар лугати	105
Галерея	106
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	110
Қўшимча адабиётлар рўйхати	111

МУҚАДДИМА

Қадрли олтинчи синф қызлари!

Ушбу ўқув йилида ҳам сиз бадиий меңнат дарсларида визуал ва манзарали-амалий санъат билан танишишда давом этасиз. Сиз кийим-кечакларни ҳамда оёқ кийимларни сақлашни, яриммаҳсулотлардан таом ҳозирлашни, түқиши симлари ва илгаклар ёрдамида турли хил буюмлар түқишиň ўрганасиз. Дастанлабки муаллифлик құғирчоғиңизни яратасиз, таом ва десертларни тез тайёрлаш технологияси, манзарали-гулли үсимликлар билан танишасиз. Кенг тарқалған гулли үсимликларни экиш, күпайтириш ва парвариш қилиш усуллари ҳақида билиб оласиз.

Үқув йили мобайнида сиз ўз ишиңгизни муваффақиятли ташкиллаштиришни, ўзлаштирилған билим ва күникмаларни амалда күлланиб, улардан самарали фойдаланишни, ўз ишиңгиз билан таништириш ва меңнатингиз натижасини баҳолашни; учрайдиган қийинчиликларнинг олдини олиш ва уни бартараф қилиш йүлларини топишни ўрганасиз.

Тажрибали устозлар күмагида ижодий ғояларни амалга ошириб, ўз күлларингиз билан ошхона учун тикувчилик буюмларини тайёрлайдиган бўласиз. Ижодий ишлар кўргазмасини ташкиллаштириб, ўз ишиңгизга ҳамда синфдошларингиз ишига баҳо берасиз ва ютуқлар кувончини ҳис қиласиз. Дарс жараёнида бажарган ишларингизни ўз яқинларингизга, синфдошларингизга совға сифатида тақдим этиб, уйингизни ва мактабни безатиш учун фойдалана оласиз.

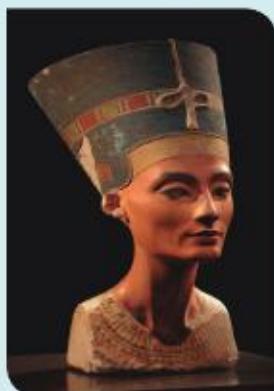
Дарслик билан ишлашда сизга шартли белгилар йўналиш бериб боради. Турли топшириқларни бажариш борасида сизга тақослаш, таҳлил қилиш, хулоса чиқариш, ўз нуқтаи назарингизни исботлаш күникмаларидан фойдаланиш керак бўлади. Бу сиздан доимий диққат эътиборни талаб этади. Берилган материални пухта ўзлаштириш, билим даражангизни кенгайтириш учун сиз қўшимча адабиётлар ва Интернет имкониятларидан фойдаланган ҳолда мустақил равишда ишлашингиз лозим.

Сиз ушбу ўқув йилида келажак ҳаётда фойдали бўладиган янги билим, маҳорат ва күникмаларни эгаллайсиз, деб ишонамиз! Биз сизга омад тилаймиз!

Муаллифлар

ВИЗУАЛ САНЬАТ

§ 1. ПОРТРЕТ ЖАНРИ. ПОРТРЕТ ТУРЛАРИ

1. Репродукцияларни диққат билан күзатыб чиқинг. Уларнинг ўхшашлиги нимада?
2. Асарларнинг бир-биридан фарқи нимада?
3. Сиз қандай ўйлайсиз, портретлар тасвирий санъатнинг қандай турларида бажарилади?

Портрет – ҳайкалтарошлик, графика ва рангтасвирнинг жанрларидан бири. Бу – бир киши ёки кишилар гурухининг тасвири. «Портрет» французча («portrait») сүз бўлиб, «айнан, ўзгартирмай тасвирлаш» деган маънони билдиради.

Рассомнинг ўз-ўзини тасвирлаши автопортрет деб аталади.

Портретда рассом аниқ бир шахснинг фақат ташки ўхшашлигиги эмас, балки ўз қаҳрамонининг ички дунёсини, унинг кайфиятини, феъл-авторини ҳам очиб кўрсатишга ҳаракат қиласди. Мусаввир одамни, унинг ҳаёти, кечинмаларини тасвирлаш орқали ўзининг унга бўлган муносабатини ифодалайди. Томошабин портретда тасвирланган даврнинг турмуши, урф-одатлари ҳақида маълумот олиш имкониятига эга бўлади.

Портрет композицияси (*кўкраккача, белгача, бўйи баробар*), қаҳрамонларнинг сони бўйича (*жуфтли, гуруҳли ва бошқа*), шакли (*овал, тўғри тўртбурчакли ва бошқа*) ва ҳоказолар бўйича турларга таснифланади.

Мазмуни бўйича портрет турлари

Тантанали

Инсоннинг жамиятда тутган ўрнини тасвирлайди

Камерали

Кишининг руҳий ҳолати, унинг ҳистойгулари, кайфиятини тасвирлайди

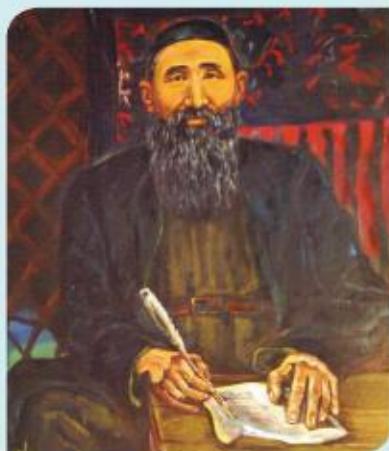

Портрет қадимий тарихга эга. Қадимги Мисрда портретдаги тасвирдан улуғворлик, сабр-тоқатлиликни англаш мумкин, бошқа ҳар қандай белгилар олиб ташланган. Портретлар ёғоч таҳтачаларга ёки холстларга чизилган. Қадимги Римда эса, аксинча, расмда юзнинг тузилишига асосий эътибор қаратганлар – юздаги ҳар бир қатламлар, чизиклар, чандиқлар кишининг ҳаёт йўлини акс эттиришга хизмат қилган.

1. Портрет бизга нималар ҳақида сўзлаши мумкин?
  2. Буюк портретнавис-рассомлардан кимларни биласиз?
- Уларнинг асарлари ҳақида айтиб беринг.

§ 2. ҚОЗОГИСТОНЛИК РАССОМЛАР ИЖОДИДАГИ ПОРТРЕТЛАР

1. Қозогистонлик портретнавис-рассомларнинг картиналаридан репродукцияларни кўриб чиқинг.
2. Портретларда тасвирланган шахсларни танидингизми? Улар ҳақида нима айтиб бера оласиз?
3. Рассомлар портретларда тасвирланган шахсларнинг сиймосини бера олганми?

Қозогистон тасвирий санъат усталари ўз ижодида халқ қаҳрамонлари, ёзувчилар, атоқли шахслар, шунингдек оддий одамлар ва ишчиларнинг образи ва олижаноб сиймосини яратишган.

Портрет жанри бўйича қозогистонлик мўйқалам усталари: Н. Хлудов, А. Қастеев, А. Фалимбаева, Г. Исмаилова, Е. Сидоркин, С. Айтбаев, Ш. Сариев, А. Сидиханов, А. Жусипов, М. Кенбаев, Т. Тогизбаев, Қ. Телжанов, Т. Абуов, У. Ажиев, О. Кужеленко ва бошқалар. Рассомлар ижодий илҳомни халқнинг иродаси, тафаккури ва ҳис-туйгусини акс эттирувчи маънавий гўзал инсонлар тимсолларидан олганлар.

А. Қастеев буюк портретнавис-рассом эди. Рассом А. Иманов, Кенесари Қасимов, Ч. Валиханов, Биржан сал каби тарихий шахсларнинг портретларини яратган.

Машҳур картиналардан бири устидаги иши ҳақида рассомнинг қизи Г. Қастеева шундай ҳикоя қиласди:

— Отам, Амангелди Имановнинг портретини чизишга узоқ тайёргарлик кўрди, унинг яқинлари ва аскарлари билан суҳбатлашди. У картинани тутатгандан қўзғолон бошчисини яхши танийдиган инсонлар портретнинг Имановга айнан ўхшашлигига ҳайрон қолибдилар.

Портрет устида изланиб, рассом қаҳрамон образи ва Қозогистон табиати уйғунлашган катта бир картина яратди. Табиат манзараси холис фон, фаолият ўрни сифатида эмас, балки асарнинг юзага келиш жараёнидаги асосий ғоя ва ҳис-туйгуларнинг бадиий ифодасига айланган. Она табиат қўйнида гавдалантирилган одам тимсоли ўзига хос рамзий маъно кашф этган.

А. Қастеев
«А. Имановнинг портрети»

Т. Тогизбаев
«Толе би»

Таникли шахслар сиймосининг галерейсини яратган иқтидорли портретнавислардан бири Т. Тогизбаевdir.

Рассом М. Утемисов, Абай, Толе би, Айтеке би, Қазибек би ва бошқа шахсларнинг портретларини чизган.

Т. Тогизбаев ўзининг жаҳон бадиий маданиятининг тараққиёти ва ютуқларига алоқадор миллый, тарихий, маданий ва маънавий меросга бўлган ихлоси билан ажralиб турган.

Г. Исмайилова
«Автопортрет»

Г. Исмайилованинг ижодини Қозогистоннинг тасвирий санъати тарихидаги ёрқин саҳифа деб ҳисоблаш мумкин. Унинг қизиқиши доирасига рангтасвир, театр, кинематография ҳамда мусиқа киради.

Рассом асарларидаги асосий қаҳрамонлар уни ўзига хос тақорорланмас жиҳатлари билан ўзига жалб қилган бадиий ижодга мансуб, театр ва кино санъатининг таниқли намояндлари бўлиб ҳисобланади.

У. Ажиев
«Автопортрет»

У. Ажиев портретларида ишчилар, қишлоқ меҳнаткашлари, олимлар ва оддий замондошлари тасвириланган.

У. Ажиевнинг аквареллари (сувбӯёқ асарлари) – Қозогистон рангтасвиридаги бетакрор ҳодиса. Улар ҳис-туйғуга тўла ва романтик, шу билан бирга, таассуротлар оламининг ёрқинлиги ва ҳаққоний сезги билан уйғунлашиб кетган. Уларнинг барчаси инсонга муҳаббат, унинг хулқ-авторига бўлган эътибор билан дунёга келган.

Ш. Сарiev
«Қиз Жибек»

Ш. Сарievнинг рангтасвир ишларини қозоқ халқининг тасвирий санъатидаги ягона ва тақорорланмас асарлар дейиш мумкин.

Ижодида миллий услублар (стиллар) қоидасини яратиш Ш. Сарiev асарларининг асосини ташкил этади. Унинг портретлари шиддатли табиати, ифодали ва таъсирили тили, эркинлиги ва рангтасвир ёрқинлигининг буюк гоясига тўлиқ бўйсуниши билан ажralиб туради.

Т. Абуов
«Икки марта Совет
Иттифоқи қаҳрамони Т. Би-
гелдиновнинг портрети»

Қозогистоннинг маданият арбоблари Ш. Қудайбердиев, Абай Қунанбаев, Д. Нурпейсова, Ш. Жиенқұлова, М. Мақатаев, К. Азебаевнинг портретлари рассом Т. Абуов қаламига мансуб.

«Құбизчи қызы Қ. Намазова», «Құбизчи қызы Д. Таубекова» ва шу каби бир қатор ишлари Н. Тлендиев раҳбарлигидаги «Үтгрор сози» номлы қозоқ халқ чолғы асбоблари оркестрининг мусиқачиларига бағишиланған.

1. Ыз худудингиздаги портретнавис-рассомлар ижоди билан танишинг.
2. Улар үз ишларида асосан кимларни тасвирлашган?
3. Уларнинг ижодида миллий мавзу қандай намоён бўлган?
4. Қозогистонлик портретнавис-рассомлар ҳақида ахборот ёки компьютерда тақдимот тайёрланг.

1. Қозогистонлик рассомларнинг ижодини ўрганиш давомида қандай янги билим олдингиз?
2. Портрет яратишда уларга нима илҳом берган деб ўйлайсиз?
3. Қайси рассомнинг ижоди сизга қизиқарлироқ кўринди? Нима учун?
4. Портретнавис-рассомларнинг кўргазмасига бориб кўрганимисиз? Ыз таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

§ 3. ЧИЗИҚЛЫ ПОРТРЕТ

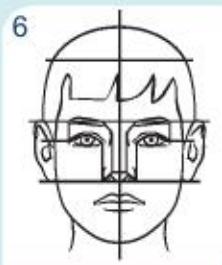
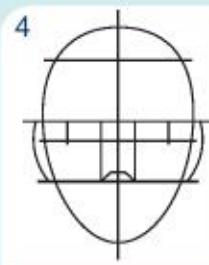
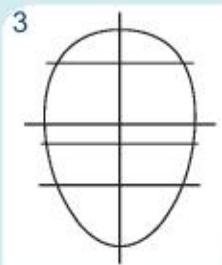
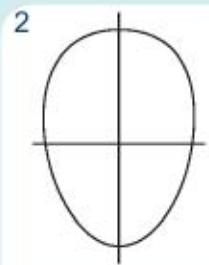
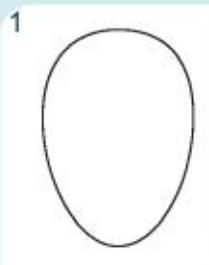

1. Расмларни кўриб чиқинг. Портретлар қандай бажарилган?
2. Рассом ўз ишида қандай материаллардан фойдаланган?

Портретни нисбатини сақлаган ҳолда, чизиқлар кўмаги билан тасвирлаш мумкин. Пропорция (нисбат) – барча қисмларининг мувофиқлиги, ҳар бир бўлакларининг бутун объектга нисбатан мутаносиблиги.

Чизиқли портретни чизишнинг асосий босқичларини қаранг.

Портретнинг устунликларидан бири – инсоннинг ҳиссий ҳолатини акс эттиришидир (кувонч, құрқув, жаҳл, ғазаб, қайғу ва ҳоказо). Уни аниқ тасвирилшаш учун ҳис-түйгулар одамнинг юзида қандай ифодаланишини тушуниш керак.

1. Иллюстрацияда тасвирилган одамнинг турли кайфиятими аникланг.

2. Аниқ күрсатилған кайфиятта боғлиқ бўлган юз қисмларининг ўзгаришини тасвирилсанг. Тадқиқот натижаларини жадвал асосида ёзинг.

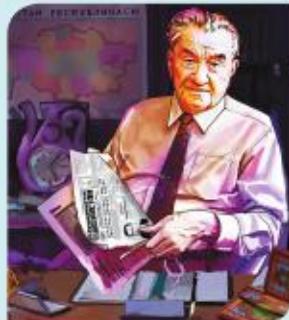
Юзининг мувофиқлигини (пропорциясини) сақлаган ҳолда, синфдош дўстингизнинг портретини чизинг. Портрети солинадиган одамнинг хулқ-авторидаги ўзига хослик ва кайфиятими кўрсатишга ҳаракат қилинг.

1. Тасвирилган одамнинг кайфиятими етказа олдингизми? Унга қандай эришдингиз?

2. Чизган портретингизга қандай ўзгартериш киритар эдингиз? Нима учун?

§ 4. ГРАФИКА. БАЖАРИШ ТЕХНИКАСИ

1. Таасирларни күриб чиқинг.
2. Бу ишларни портрет жанрига киритиш мумкинми? Нима учун?
3. Рассомлар ўз ишларида қандай материаллардан фойдаланган?

Графика (қаламтаасвир) – текисликда тасвирилеш билан боғлиқ тасвирий санъат тури (юонон тилида «ёзаман», «сурат соламан» деган маъноларни билдиради). Графиканинг барча турларининг асоси – расм. Унинг ифодалаш қуроллари: чизиқ, штрих ва дөғ.

Чизиқ

А. Матисс
«Автопортрет»

Штрих

Э. Мане
«Жюль Гийме хонимнинг портрети»

Дөғ

М. Врубель
«Автопортрет»

И. Исабаев, А. Смағұлов, Е. Сидоркин, Т. Ордабеков, А. Рахманов ва қозоғистонлик бошқа рәсомлар миллий графиканың ривожланишига улкан ҳиссаларини қүшди.

Илмий-техникавий тараққиёт ютуқлари графиканың янги турларининг шаклланишига шароит яратади.

Компьютер графикаси ҳар хил график редакторлар ёрдами билан сурат чизиш ва уни тузатиш усулларини ўрганади.

Графика материаллари – пастель, сангина, күмир, қалам, тушь, сиёх, соус ва бошқалар.

Графит қалам

Бадий күмир

Сангина

1. Альбом варагини 4 қисмга бўлинг.
2. Ҳар бир қисмга турли хил график материаллар билан юз қисмларини солинг.
3. График материалларнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, солинган расмларни ўзаро солиштиринг.

1. Қандай график материалларини биласизлар? Уларнинг хусусиятлари қандай?
2. График материал билан ишлаш жараёнида қандай қийинчиликларга дуч келдингиз?
3. Қозоғистонлик графика рәсомларининг асарлари билан танишганимисиз? Улар қандай график материаллар билан бажарилган?

§ 5. НОАНЬАНАВИЙ УСУЛЛАРДА ПОРТРЕТ СОЛИШ (СИМ БИЛАН ЯСАЛГАН ПОРТРЕТ)

1. Тасвирларни қараб чиқинг. Улардаги умумийлик нимада?
2. Рассом ўз ишида қандай материаллардан фойдаланган?
3. Сизнингча, берилган портрет солиш техникаси орасида энг мураккаби қайси? Нима учун?

Рассомлар ҳар хил материалларни амалда синаб кўриб, дамланган чой, қақва қаймоги, эритилган шоколад, тўкилган бўёқ, табиий материаллар мозаикаси, тұгмалар ва бошқалардан фойдаланиб, портретлар яратишишмоқда.

Александр Колдер – америкалиқ ҳайкалтарош. Инженерлик билими унга ноёб ҳайкаллар ясаш имкониятини берди.

Унинг мақсади табиат күчлари ва физика қонунлари ёрдами билан ҳаракатланадиган динамик системалар яратиш бўлган эди.

А. Колдер
Симдан ясалган
портрет

1. А. Колдер ижодини ўрганиб чиқинг.
2. А. Колдер ишларининг туташ чизиқлар билан солинган расмларга қандай ўхшашлиги бор?

Амалий ишни бажаришдан аввал сим билан ишлаш жараёни-даги хавфсизлик техникаси қоидаларини тақрорланг.

ХТ

Симдан портрет ясанг.

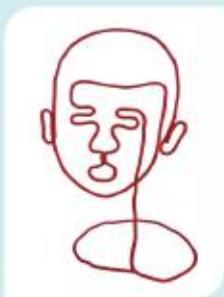
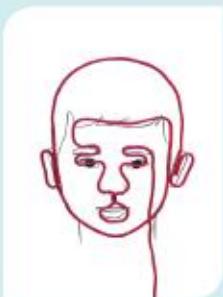
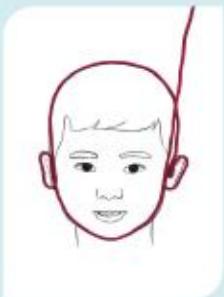
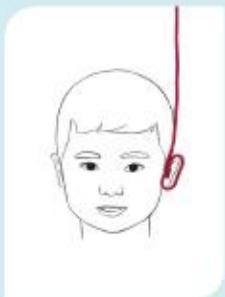
1. Эскиз тайёрланг.

2. Керакли материаллар ва қурол-асбобларни танлаб олинг.

1-нусха

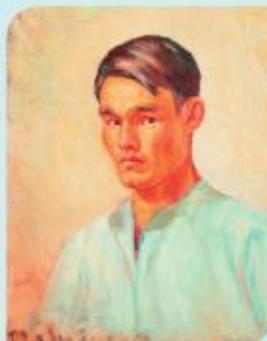
2-нусха

1. Портрет ясаш ҳақида қандай янги маълумот билдингиз? Қандай янги нарса ўргандингиз?
2. Ишга киришиш жараёнида қандай қийинчиликка дуч келдингиз?
3. Сим билан расм солиш ёқдими? Нима учун?

§ 6. ПОРТРЕТДАГИ РАНГ. БАЖАРИШ ТЕХНИКАСИ

1. Тасвирларни қараб чиқинг. Уларга хос умумий жиҳатларни топинг.
2. Рассомлар портретда қандай ранглардан фойдаланган?
3. Ранг ёрдамида нимани етказишга (беришга) ҳаракат қилған?

Рассом учун одам күзига күринадиган рангларнинг идрок қилинишини күзатиш аҳамиятли. Масалан, оқ ранг эрта тонгда сарғиши ҳолатда, кундузи – күкиш, кечки пайт – қизғиши бўлиб күринади, ёп-ёргуғ пайтда ёғоч бутоқлари орасида яшилга мойил бўлиб ҳам күриниши мумкин.

Рассом рангдан фақат нарсаларнинг аслини кўрсатиш учунгина эмас, инсон тимсолини очиш жараёнида ёқимли кайфият пайдо қилиш учун ҳам фойдаланади.

Рангдан тўғри фойдаланиш рассомга одамнинг ташқи кўринишини, унинг жамиятда тутган ўрни, қизиқиши, маънавий дунёсини ифодалашга ёрдам беради. Кўлланилган ранг портретнинг танланган турига боғлиқ бўлади. Агар лирик портрет бўлса, унда бу сокин ёрқин ранглар бўлиши мумкин. Агар диққат-эътиборли, ўйчан бўлса, ранг ечими умуман бошқача бўлади.

Ранг композиция, фазо, фактура, колорит билан узвий боғлиқдир.

Ранг уйғунлиги ҳақидаги савол күпгина олимлар ва рессимларни азалдан қизиқтириб келади. В. М. Шугаев күк, сариқ, қизил ва яшил – түрттә ранг аниклаб берадиган ранглар доирасини ишлаб чиқди. В. М. Шугаев уларни асосий ранглар деб атади ва уларнинг орасидаги түрттә чоракка оралиқ рангларни жойлаштириди, улар түрттә гурухни ташкил этди: сариқ-қизил, күк-қизил, күк-яшил, сариқ-яшил. Шундай қилиб рангларнинг уйғунли бирикмаси назарияси юзага келди.

В. М. Шугаевнинг ранглар доираси

Портретдаги қиёфани яратишда фоннинг ранги, асосан унинг киши юзи, соchlари ёки кийимининг ранги билан ўзаро нисбати катта ачамиятга эга.

Портретда маълум бир ёруғлик шароитида ранг хусусиятларини ифодалаш жуда муҳим. Бир нарсанинг ёритилган ва соя томонлари нафақат тусининг қониқлиги, балки ранглар бирикмаси ҳамда жилоси, яъни колорити билан бир-биридан фарқ қилади.

Колорит иссиқ (агар қизил, сариқ, тўқсариқ рангларга эга бўлса), совуқ (күк, яшил, бинафша рангларга эга бўлса), оч (ёруғ) ёки тўқ (қоронғи), қониқлик ва ранг кучининг даражаси бўйича эса – ёрқин, вазминли (босиқ), хира (сўлғин) бўлиши мумкин.

1. Портретларни таққосланг. Рассом қандай ранглардан фойдаланган?

2. Ишларнинг колоритини аникланг. Жавобларингизни исботланг.

Акварель билан портрет солишда бўёқ қатламларини бериш босқичларини ўрганиб чиқинг.

Акварель портрет. Бўёқ қатламларини бериш босқичлари

1-босқич

Бошнинг тузилиши ва юзнинг шаклини чизиш.

2-босқич

Соя ва тўқ рангли қисмларини ажратиш, оч бўяш.

3-босқич

Кўз, ёноқ ва сочлари ва бошқа деталларига тон бериш.

4-босқич

Оч ва тўқ рангли қисмларини янада ажратиш. Деталлаштириш.

5-босқич

Тўқ қисмларини янада қониқлаштириб бўяш. Кенглик ва кўлам бериш.

6-босқич

Сўнгги деталлаштириш. Кўлам ва кенгликни тамомила бериш.

1. Ўз терингизнинг (кўл, юз, бўйин) рангларини тадқиқот қилинг.
2. Уларнинг тузи қандай?
3. Уларни қандай ранглар билан беришга бўлади?

1. Рангларни аралаштириб, тажриба ўтказиб кўринг.
2. Ўз терингизнинг рангига мос келадиган рангларни танланг.

Акварель – енгиллик, ҳавои ва нозик кайфият берадиган рангларга эҳтиёж бўлганда ишлатиладиган, сувда эрийдиган маҳсус бўёқлардан фойдаланадиган рассомчилик техникаси. Акварель бадиий рангтасвир ва графика-нинг ўзига хос хусусиятларини бирлаштиради.

Акварель техникаси Хитойда эрамизнинг II асрода қоғоз пайдо бўлгандан бошлаб ривожлана бошлади.

Этнограф олим Ч. Валиханов этюд ва тасвирларни акварель бўёқлари билан соглан, унинг портрет ва пейзажлари ҳалқ санъатининг олтин хазинасидан жой олган.

А. Қастеев ҳамда А. Исмаилов қозоқ ҳалқининг тўнгич акварелчи-рассомлари сирасига киради. У. Ажиев, Т. Батанов ва қозогистонлик бошқа рассомлар ҳам ушбу техникада ижод қилишган.

Н. Крутильников
«Жамбул»

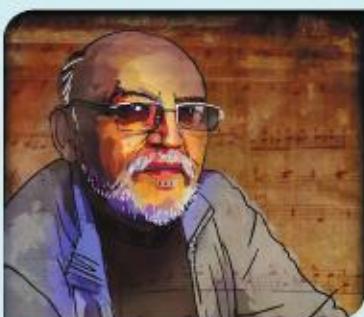

1. Кимнинг портретини ясашингизни танлаб олинг.
2. Портретнинг чизиқли хомаки расмини ясанг.
3. Бу кишининг ички қиёфаси ва характерини очиш учун қандай ранглар уйғунлигидан фойдаланиш кераклигини ўйланг.
4. Портретни акварелда бажаринг.

1. Картинада ранглар қарама-қаршилиги (контраст) нима учун қўлланилди?
2. Колорит деб нимага айтилади?
3. Портретни чизиш вақтида ўзингиз фойдаланган асосий ранглар ҳақида айтинг.

§ 7. ЗАМОНАВИЙ ПОРТРЕТ

1. Барча тасвирларни портрет дейиши мүмкінми? Нима учун?
2. Уларнинг фарқи нимада?

Портрет жанри ўзида янги хусусиятларини мужассам қила туриб, замонавий санъатда ҳам шаклланишда давом этмоқда.

Расм солиш техникалари такомиллашди, янги бадиий қуроллар, усуллар ва шакллар пайдо бўлди. Портрет турларидан бири *фотосурат* ҳисобланади.

Бир кишининг рангтасвирдаги портретини ва фотосуратини кўриб чиқинг. Уларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини аниқланг.

Портрет – фотосуратдаги мураккаб жанрлардан бири. Фотопортрет – фақат туширилган суратгина эмас, у инсоннинг хусусиятларини ҳам аниқ акс эттириши керак бўлган образ. Фотосурат муаллифи инсоннинг яккалигини ва унинг ҳаяжонли аҳволини таъкидламоқчи бўлади, портретда маълум ғояни беришга ҳаракат қилади.

Фото ва компьютер техникасини қўллаш ифодали қиёфаларни яратишга ва уларга ҳар хил график дастурлар ёрдамида ишлов беришга имконият беради.

1. Сизга тавсия этилган фотосуратларни ўрганиб чиқинг.
2. Фотосуратчилар аниқ ғоя ёки кайфиятни фотосурат орқали қандай бера олган?

1. Замонавий портрет нима?
2. Фотопортретнинг асосий вазифаси қандай?
3. Қандай замонавий портретнавис-рассомлар ижоди билан танишсиз?

§ 8. ФОТОСАНЪАТ. ФОТОКАМЕРА БИЛАН ТАЖРИБА

1. Тасвирларни кўриб чиқинг. Уларнинг ўхшашлиги нимада?
2. Фотосанъат рангтасвир ва графикадан нимаси билан фарқ қиласди?

Фотосанъат – ёруғ, ранг (ранглар жилоси), формат, композиция, план, ракурс, суратга олиш жараёни сингари тасвирий-ифодалаш қуролларидан фойдаланидиган санъатнинг тури. Фотосурат ёрдамида фоторассом ўзининг ижодий ҳиссиётини тасвирлайди.

Фотосуратнинг яхши ёки ёмон чиқсанлигини аниқлаш учун унинг композиция, ёруғ, ракурс сингари ифодалаш қуролларини баҳолаш лозим. Фотосурат композицияси сюжетнинг асосий элементи атрофидаги қурилиши керак.

Ёруғ, ҳажм ва шаклни аниқ кўрсатиши, асосий элементга диққатни жалб қилиши ва қиёфадаги ҳаяжонни очмоғи керак.

Ракурс (суратга олиш нуқтаси) – фотосуратнинг умумий ғоясига мос келиши ва ундаги моделнинг табиатини етказа олиши лозим.

Бир неча фотосуратларни танлаб, аниқланг:

- Суратларда қайси фасл (вақт) тасвирланган?
- Суратлар яхши чиқсанми? Уни қандай аниқладингиз?

Фотокамера билан тажриба ўтказинг.

1. Ёруғлик манбасини турли тарафдан йўналтириб ва ракурсни ўзгаририб, буюмни бир неча марта суратга олинг.

2. Натижаларни солиштиринг ва хулоса чиқаринг.

Иосиф Будневич – фотосуратчи, фотограф. Ўз ижодий йўлида у «Қўрмет» ордени, «Қазақстан Республикасының төуелсиздігіне 10 жыл» медали билан тақдирланган. Қозогистон журналистикасининг тараққиётига кўшган ҳиссаси учун «Алтын самўрық» ҳайкалчасига сазовор бўлган.

Арман Женикеев – фотосуратчи, мамлакат миёсидаги ва чет эллардаги кўргазмалар иштирокчisi. Унинг ижодидаги асосий йўналишлар – портретга тушириш ва реклама.

Фарҳат Қабдиқайиров – Қозогистондаги етакчи ва таникли фотосуратчилардан бири. «ProPhoto Agency» фотостудиясини ташкиллаштирган.

1. Чиройли материаллардан фойдаланиб, саҳнавий қиёфа ясанг.
2. Турли кайфиятни ифодалаган ҳолда, уни фотосуратларга туширинг.

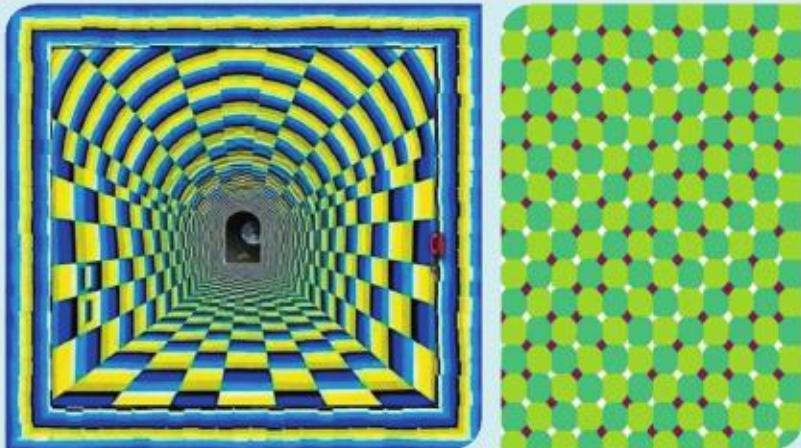
3. Чиқсан фотосуратларни солиштириб кўринг.
4. Ичидан муваффақиятли чиқсанларини танлаб олинг. Танлаганларингизни расмий безатинг.

1. Касбий фотосессияга қатнашганмисиз? Ўз таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.
2. Сизнинг фикрингизча, кадрнинг муваффақиятли чиқиши учун нима керак?
3. Ўзингиз яшайдиган жойдаги фотосуратчиларни биласизми? Уларнинг ижоди ҳақида нима биласиз?

§ 9. АНИМАЦИЯ. ҲАРАКАТЛАНУВЧАН ЭЛЕМЕНТЛАР (ПЛАСТИЛИНЛИ АНИМАЦИЯ, СОЯЛИ ТЕАТР, БАРМОҚЛИ ВА ТАЁҚЧАЛИ ҚҮФИРЧОҚЛАР)

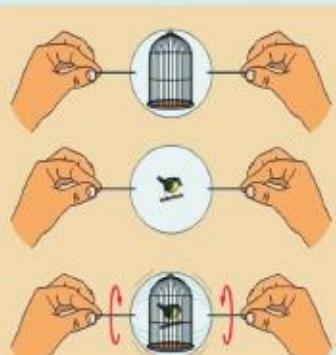

1. Тасвирларни қараб чиқинг.
2. Қандай қилиб ҳаракат иллюзиясини яратиш мүмкін?

Қадим замонлардан буён одамлар ўз асарларида ҳақиқий, ҳаётый ҳаракатни күрсатиш имкониятини орзу қилди, расмларни «жонлантиришга» интилди. Қозғистон ҳудудидаги қадимий тош суратлар, қадимги Миср ва Юнон санъатига оид бўрттириб ишланган ҳайкаллар, мақбаралар ва фиръавнлар ибодатхоналаридаги нақшлар, гулдонлардаги безак расмлар ҳаракатнинг ёрқин берилишига мисол бўла олади.

Содда оптик иллюзияларга мисоллар (ҳаракат иллюзиялари)

Тауматроп

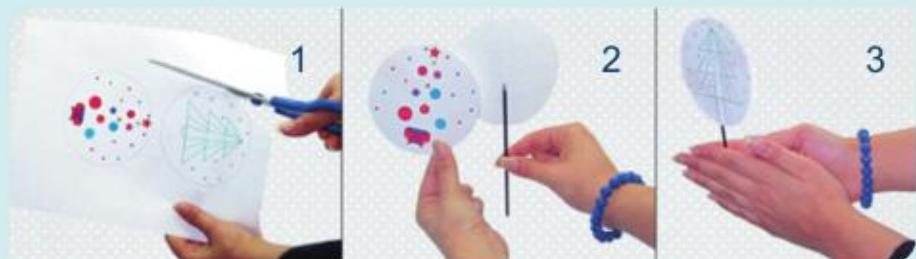

Флипбук

Тауматроп

1. Тауматроп андазасини қирқиб олинг.
2. Астар томонидан ёпиштиринг (ост ва устини алмаштириб қўйманг).
3. Ён тешикларини ясаб, резина ёрдамида мустаҳкамланг (ёки айланалар орасига таёқча қўйинг).
4. Тез айлантира бошласангиз, картиналар бир-бирига туташиб кетади.

Анимация – лотинча «anima» – жон, демак анимация жонлантириш, тирилтириш деган маъноларни билдиради. Анимацияни кўпинча мультипликация деб атайдилар.

Ҳаракатдаги тасвир таассуроти секундига 16 дан ортиқ кадр алмаштириш натижасида юзага келади.

Анимация ҳақидаги дастлабки маълумотлар бизнинг эрамизга қадар I асрда пайдо бўлган.

Қозогистондаги дастлабки мультипликацион фильм – режиссёр А. Хайдаровнинг «Қалдирғочнинг думи нега айри?» номли мультфильми 1967 йилда Ш. Айманов номли киностудияда туширилган. Ўша вақтдан бошлаб қозоқ халқининг тарихи ва маънавиятини ифода эттирувчи кўплаб миллий мультфильмлар пайдо бўлди.

Мультипликацион фильмларда фақат кичик ёшдаги болаларнигина эмас, балки катта ёшдаги кишиларни ҳам меҳр-мурувватга чақириш ғояси акс эттирилди.

Ҳаракатланувчан элементларга мисоллар

Пластилин анимацияси

Қўғирчоқ шаклларнининг ҳаракатланиши турланган пластилин шаклларни кадрлаб суратга тушириш йўли билан вужудга келади.

Силуэт анимацияси («сояли»)

Қаҳрамонларнинг тана қисмлари якка-якка солиниб, қирқиб олинади ва алоҳида-алоҳида сим ёки ип билан ҳаракатга келтирилади.

Құғирчоқ анимацияси

Құғирчоқ түғридан-түғри камера олдида үрнатилиб, кадрма-кадр расмга олинадиган күламли анимация тури. Навбатдаги тасвирда ҳаракат иллюзияси пайдо бўлиши учун ҳар бир дақиқада унинг кўринишига ўзгаришлар киритиб турилади.

Құғирчоқ турлари

Бармоқли құғирчоқ

Таёқчали құғирчоқ

Ипли құғирчоқ

1. Құғирчоқларнинг тасвирларини кўздан кечириңг.
2. Құғирчоқлар қандай материаллардан ясалган?
3. Айтингчи, уларни құғирчоқ ўйнатувчи қандай ҳаракатга келтиради?

1. Сизга қандай құғирчоқ мультфильм ёқади?
2. Унда қаҳрамонлар ниманинг ёрдамида ва қандай ҳаракатланади?

§ 10. СЦЕНАРИЙ ЁЗИШ. ҚАХРАМОНЛАР ВА ДЕКОРАЦИЯЛарНИ ТАЙЁРЛАШ

Құғирчоқ театри – актёрларнинг ўрнига (ёки актёрлар билан берілген) құғирчоқтар ҳаракатланадын театрлаштирилген томошанинг ўзига хос түри.

Құғирчоқ театридаги томошаларнинг хилма-хиллиги құғирчоқтарнинг ва уларни бошқариш усулининг турлари орқали аникланады.

Құғирчоқ театри турлари

Баланд құғирчоқлар театри

Паст құғирчоқлар театри

Үрта құғирчоқлар театри

Сояли құғирчоқлар театри

Хар қандай томоша саҳнаси декорациялар билан безатилади. Декорация – саҳна ва саҳна элементларининг бадиий манзараси. Чиройли безатилган декорация орқали томошабинларга кўтарилик кайфият бағишлиши билан бирга, саҳнада намойиш этилаётган воқеаларни қизиқарли этади. Қўғирчоқ театридаги асосий декорация – бу кўчма парда. Парданинг олд (устки) томонида қўғирчоқлар ҳаракатланиши ва ортида актёр яшириниб турадиган шароитда бўлиши лозим. Пардалар полгача тушадиган ва столгача тушадиган, бир планли, кўп планли бўлиши мумкин.

Бадиий бажарилган декорациялар алоҳида кайфият яратиб, саҳнада рўй берәётган ҳодисаларни ёрқин очиб беради. Декорацияларга қараб томошабин воқеа бўлиб ўтган даврни ва жойни билиб оладилар.

Сояли театр бўйича иш босқичлари

1. Сценарий асосида қаттиқ қора қоғозга қалам билан фигуранлар солиши (қаҳрамонларнинг силуэтлари). Экранда улар контрастли ва аниқ кўринади.
2. Қайчи ёрдамида силуэтни қийиб олиш.
3. Қийиб олинган силуэтларни таёқчалар билан бириктириш.
4. Ҳаракатланувчи қисмларини ясаш.
5. Ёритгич манбани танлаш. Бу стол шами, саёҳат фонари ёки ҳар қандай ёритгич чироқ бўлиши мумкин.

1. Қўғирчоқ театрининг исталган бир турини танланг.
2. Қўғирчоқ театри қўйиш учун сценарий ёзинг.
3. Томошангизда қатнашадиган қаҳрамонларни аниқланг.
4. Сценарий ёзишдан бошлаб томошани гурӯҳга тақдим қилишга қадар жараёнлардаги хизматларни (режиссёр, манзарачи-рассом, костюмлар бўйича рассом, оператор, овоз режиссёри ва ҳоказо) тақсимлаб олинг.
5. Бир-бирингизнинг сценарийларингиз ҳақида фикр-мулоҳазангизни айтинг. Қўғирчоқ ва декорация учун материаллар танланг.
6. Парда, чипталар ва томоша дастурини тайёрланг.

1. Спектаклга тайёргарлик пайтида нимани эътиборга олиш керак?
  2. Қандай қийинчиликларга дуч келдингиз?
  3. Ўз ишингизга ва синфдошларингизнинг ишига баҳо беринг.
- Сизга нима кўпроқ ёқди?

§ 11. БАДИЙ ФОЯЛарНИ АМАЛГА ОШИРИШ. ОВОЗ БЕРИШ

Спектакль пайтида ёритгич қандай бўлишини олдиндан режалаш керак. Одатда, ёритгич фақат қўғирчоқлар ва декорацияларгагина туширилади, томошабинлар ўтирган зал эса қононги бўлади.

Саҳнада овознинг аҳамияти катта. Актёrlар тўғри, аниқ ва баланд овозда гапиришлари керак. Улар гапирган чоғда томошабинга нисбатан орқаси билан ўгирилиб турмаслиги керак.

Қўғирчоқ театрда овоз ва шовқиннинг аҳамияти – қаҳрамонлар билан баробар. Улар қўғирчоқлар тасвирлаб бера олмагани (туёклар дупури, япроқнинг шилдираши, сувнинг шовиллаши ва бошқалар) етказиб беришга кўмаклашади.

Қўғирчоқлар иштирокидаги томошаларда мусиқа ҳам катта роль ўйнайди. У спектаклнинг ёрқин чиқишини таъминлаш билан бирга, томошабинларнинг кайфиятига ҳам ижобий таъсир кўrsатади.

Тайёрланган сюжет бўйича спектакль намойиш қилинг.

1. Ролларни тақсимлаб олинг. Томоша олдидан:
  - қаҳрамонларнинг характеристи;
  - экранда қаҳрамоннинг характеристини қандай бериш мумкинлиги бўйича таҳлил юритинг.
2. Декорацияларни, ёритгични ўрнатинг, саҳна кўринишига мос куй танланг.
3. Ўз саҳна асарингизни видеога туширинг.

1. Бир-бирингизнинг чиқишлиарингизга изоҳ беринг.
2. Намойиш этилган кўринишларни муҳокама қилинг:
  - Сюжетни етказа олдингизми?
  - Нимани ўзгартирган ва яхшилаган бўлардингиз?

1. Ўз бадий ғоянгизни амалга ошира олдингизми?
2. Қандай муаммоларга дуч келдингиз ва уларни қандай ечдингиз?
3. Театр ҳақида қандай янги нарсаларни билиб олдингиз ва бу билимингизнинг келажакда қандай фойдаси бўлади деб ўйлайсиз?

Тақдимот ўтқазиш

1. Ижодий ишларингизни кўргазмага тайёрланг.
2. Ҳошия танланг, уни турли усул билан материаллар ёрдамида бе-затинг.
3. Кўргазма ташкиллаштиринг, синфдошларингиз, ўқитувчилар ва ота-оналарингизни таклиф қилинг.

Ишларни безатиш

Паспарту (фр. «*passe partout*») – ўртаси тўртбурчак, овал ёки доира шаклида ўйилган, фотосурат, расм ёки гравюра солишига мўлжалланган картон ҳошия.

Паспарту танлаш қоидалари:

- паспарту ранги картина нинг асосий рангидан тўқроқ ёки очроқ, ё бўлмаса картина нинг асосий бўлмаган қандайдир бир рангига мос ҳолда бўлиши керак;
- ҳошия паспарту билан бир хил рангда бўлмаслиги керак;
- ҳаракат тасвирланган картина учун кенгроқ паспарту танланган маъқул;
- квадрат шаклидаги картина га аталган паспартунинг ён ва юқори қисми бир хил, куйи қисми кенгроқ бўлгани маъқул. Барча томонлари бир хил кенгликда бўлган паспартуни қўлланиш имконияти кўп – унга кўндаланг ёки тик бажарилган картиналарни бемалол жойлаштириш мумкин;
- аксарият паспартулар 6–7 см кенглика ясалади;
- паспарту кенглиги ҳошия кенглиги билан бир хил бўлмаслиги керак;
- ўзига хос муаллифлик дизайнда ишланган паспартуларни қирқиб олиб, фойдаланиш мумкин.

МАНЗАРАЛИ-АМАЛИЙ САНЬАТ

§ 12. ТҮҚИШ ҲУНАРИ. ИЛГАК БИЛАН ТҮҚИШ. ТҮҚИШ УСУЛЛАРИ ВА ТЕХНИКАЛАРИ

1. Қандай ўйлайсиз, буюмлар қандай усулда бажарилган?
2. Сизнинг кийимларингизнинг орасида түқилган кийимлар борми? Улар ҳақида гапириб беринг.

Түқиши амалий санъатнинг бир тури бўлиб, ниҳоятда завқли ва фойдалидир. Ўз қўлингиз билан түқилган буюмлар ўзининг нағислиги ва бетакрорлиги билан ажралиб туради. Түқиши нафақат ҳақиқий санъат билан хамоҳанг бўлишга, балки якка ўзига хос шахсий услубни эгаллашга имкон беради.

Түқиши техникасини ўрганинг.

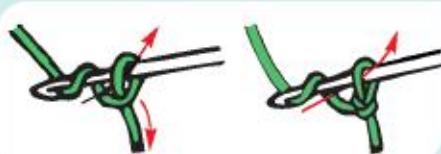
1. Тасвирларни кўриб чиқинг ва тақъосланг.
2. Түқиши жараёнида қўл ва ипнинг холатига аҳамият беринг.
3. Кузатишларингиз ҳақида айтиб беринг.

Илгак билан түқилган түқима ипларнинг ўзгача түқилиши, зичлиги ва оз чўзилиши билан ажралиб туради. Илгак билан түқишнинг асосий элементларига ҳавойи (бўш) ҳалқа (петля), хонаку ҳалқасиз устунча ва хонаку ҳалқали устунча киради. Бошқа элементлар – улардан ҳосил бўлади. Ҳавойи ҳалқаларнинг ва устунчаларнинг турли хил бирикмалари түқима нақшларни ҳосил қиласди. Ипнинг қалинлигига ва нақшга мувофиқ келадиган илгак танлаб олинади.

Ёдда тутинг: илгак ипнинг йўғонлигидан 2–2,5 маротаба йўғон бўлиши керак.

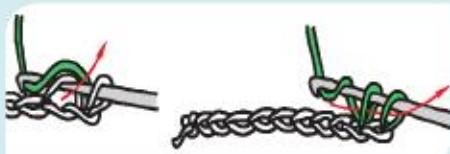
Илгак билан түқишнинг асосий элементларини бажариш техникаси

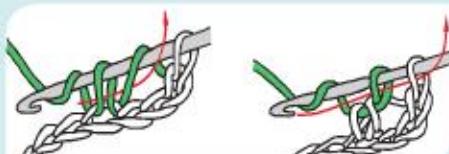
Биринчи ҳалқани ўтказиш

Ярим устунча

Ҳалқасиз устунча

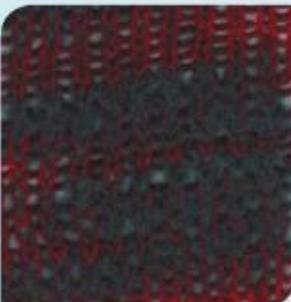
Ҳалқали устунча

1. Тўқиш вақтида илгакни ушлаш усулларини ўрганинг.
2. Илгақда түқишнинг асосий элементларини турли усуллар билан бажаришни машқ қилинг.
3. Илгак ушлашнинг ўзингизга қулай усулини танланг.

1. Онангиз ёки опангизнинг илгак билан түқишини кузатганмисиз? Улар қандай нақшларни (гул) тўқишиади?
2. Илгак билан тўқишида ипнинг қалинлиги қандай бўлиши кепрак?

§ 13. БЮОМ ЭСКИЗИНІ ИШЛАБ ЧИҚИШ. МАТЕРИАЛЛАР ВА АСБОБЛАРНИ ТАНЛАШ

1. Тұқылған буюм намуналарини қараб чиқинг.
2. Сиз қандай үйлайсиз, бу буюмларни тұқыш үчүн қандай материалдар ва асбоблар керак бўлади?
3. Тұқылған буюмни тайёрлашни нимадан бошлаш кераклиги ҳақида ўйлаб кўринг.

Кийим тұқыш унинг эскизини бажаришдан – унинг барча қисмлари, чоклари ва элементларини түлиқ аниқлашдан бошланади. Эскиз буюм тайёр бўлганда қандай кўринишга эга бўлишини тасаввур қилиш ва кўриш имкониятини беради. Агар эскиз бор бўлса, нисбатларни ва бичигидаги нақшларнинг жойлашувини аниқлаш осонроқ бўлади.

1. Тўкиш учун бир неча буюм танланг.
2. Уларнинг эскизини иш дафтaringизга чизинг.
3. Эскиз бўйича керакли материаллар ва асбобларни (илгак, тўкиш симлари) танланг.

Тўкиш қуроллари ва мосламалари

Илгак

Тўкиш симлари

Тўкиш симлари ва илгақда тўкишда жунли, ипак, пахта, зифир толали ва синтетик иплардан фойдаланиш мумкин. Йигирилган ипни сотиб олишда унинг йўғонлиги, таранглиги ва буёгининг қониқлигига эътибор бериш лозим.

Ўзингизда бор бўлган материал (йигирилган иплар) ва қуроллар билан тажриба ўтказинг.

1. Чизилган эскиз бўйича буюм тайёрлашда уларнинг қайси бирини қўллана олишингизни таҳлил қилинг.
2. Ўз танловингизни асослаб беринг.

1. Нима деб ўйлайсиз, бўлажак буюмнинг эскизини чизиш ишни осонлаштирадими? Нима сабабдан?

2. Тўкиш учун керакли материал ва иш қуроллари қандай қилиб танланади?

**§ 14. ИЛГАК БИЛАН ТҮРЛИ БУЮМЛАР
(СОЧИҚ, СУМКА, УЯЛИ ТЕЛЕФОН ҒИЛОФИ) ТҮҚИШ**

1. Илгак билан түқилған буюмларни қараб чиқынг.
2. Үйингизда илгак билан түқилған қандай буюмлар бор?

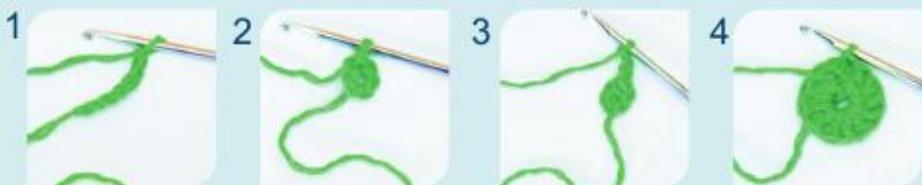
Илгак билан түқишига оид элементларнинг шартли белгилари

Элемент номи	Шартли белгилар	Элемент номи	Шартли белгилар
Биринчи ҳалқа	○, ○	2, 3, 4 ҳалқали устунча	†, †, †
Ярим устунча	Т	Бир илмоқдан чиқарылған бир ҳалқали уч устунча	×†×
Ҳалқасız устунча	+, ×	Бир хил баландлықдаги бир ҳалқали уч устунча	↖
Бир ҳалқали устунча	, †	Бир илмоқ билан олинниб күшиб түқилған бир ҳалқали уч устунча	⊗

Түгри түқишиң схемаси ва намунаси

Айлана бүйлаб түқиши техникасы

-
  1. Чеварлик журналларидан илгак билан түқилған нақш схемаларини күриб чиқинг.
  2. Схемаларни таҳлил қилинг, уларнинг ўхшашликлари ва фарқини топинг.

Илгак билан тұқишининг тарихи нимадан бошланғанлығы ҳали-
ханузгача сир бўлиб қолмоқда. Фақат, санъатнинг бу тури билан
қадимда, XI асрдан олдин шуғулланғанлығи маълум. Асосан, қышлоқ
аҳолиси шуғулланган. Бунинг учун кўй жунидан тайёрланган иплардан
фойдаланиб, иссиқ кийимлар: пайпоқ, свитер, қўлқоп ва бошқаларни
тўқиганлар. Ҳар бир халқнинг ошкор қилмайдиган сирлари ва усулла-
ри бўлган ва узоқ вақтлар давомида илгак билан тўқиш технологияси
хеч каерда кайд этилмаган.

Илгак билан түкишнинг асосий элементлари бажарилган 10x10 см намуналар түкинг. Уларни коллекция учун түпландириш.

Буюмга керак йигирилган ип ҳажмини ҳисоблаш

1. Буюмни тўқимоқчи бўлган нақш асосида 10×10 см ўлчамли намуна тўқиб олинг.
2. Намунани ювинг, қуритинг ҳамда майдонини ҳисобланг. Кейин уни ёйиб, намунадаги ипнинг узунлиги ўлчанг.
3. Бичик бўйича тахмин қилинаётган буюмнинг майдонини ҳисобланг.
4. Буюм учун зарур бўлган йигирилган ип узунлиги қўйидагига формула асосида аниқланг:

$$\frac{S_{\text{буюм}} (\text{см}^2) \times l \text{ намуна. ип (м)}}{S_{\text{намуна}} (\text{см}^2)} .$$

ХТ

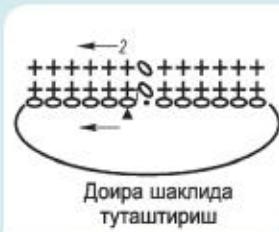
Амалий машғулот олдидан тўқиши симлари билан тўқиши жараёнидаги хавфсизлик техникаси қоидаларини такрорланг.

Мустақил равишда буюм тайёрланг.

1. Тўқимоқчи бўлган буюмингизни ўз хоҳишингизга кўра танлаб олинг ва эскизини чизинг.
2. Илгак билан тўқишингиз учун схема чизинг ёки маҳсус журналлардан тайёр эскизни танлаб олинг.
3. Бўёқлар гаммаси ва асбобларни ҳисобга олган ҳолда зарур материалларни танланг.
4. Буюм учун керак бўладиган йигирилган ипни ҳисоблаб чиқинг.

Уяли телефон ғилофи

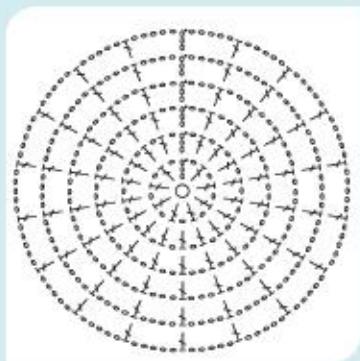

Филофнинг тана қисмини тўқиши схемаси

Кўзларини тўқиши схемаси

Сочиқча

Сочиқчани түкиш схемаси

Сумкача

Квадрат бўлагини түкиш схемаси

Қўлда түкишга мўлжалланган йигирилган ип, одатда ғалтак, ўрам ёки калава ҳолатида сотилади. Ўрамнинг ёрлиғида ипнинг тартиб рақами, метр ҳисобидаги узунлиги, ипнинг таркиби, тавсия этиладиган бигизнинг тартиб рақами кўрсатилади. Ёрлиқни буюм түқилиб битгунга қадар саклаб қўйган маъқул, бу аниқ бир буюмга кетадиган ип кўламини тўғри ҳисоблаб олишга, ип етмай қолган шароитда худди шундай ип турини қўшимча сотиб олишда енгиллик туғдиради.

1. Илгак билан түкиш учун керак бўлган қандай асосий материаллар ва уларни танлаш қондаларини биласиз?
2. Иш жараёнида қўллар, ип ва илгакни қандай қилиб ушлаш лозим?

§ 15. ТҮҚИШ СИМЛАРИ. УНИНГ ТУРЛАРИ. ТҮҚИШ УСУЛЛАРИ ВА ТЕХНИКАЛАРИ

1. Түқиши симлари билан түқилған буюм намуналарини қараб чиңг.
2. Уларнинг фарқи нимада? Ўхшаш томонлари-чи?

Түқишини бошламасдан аввал асбоблар ва материални – түқиши симлари ва ипни түғри танлаши керак.

Түқиши симларининг турлари

Материалига кўра: пўлат, сук, алюминий, пластмасса, бамбук, эбонит ва бошқалар.

Шакл ва ўлчамига кўра: айланда, квадрат, түғри, айланма, ёрдамчи, пайпоқ түқиши учун мўлжалланган, қисқа, узун.

Ёдда тутинг: түқиши симлари буюм түқиладиган ипдан 1,5–2 маротаба йўғон бўлиши керак.

Түқиши усуллари ва техникаси

Ҳалқанинг биринчи қаторини түқиши

Түкиш симлари билан түкишнинг асосий элементлари – ўнг ҳалқа ва тескари ҳалқа.

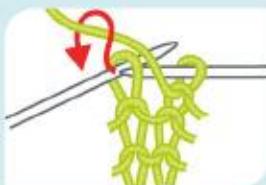
Уларни аралаш ҳолда фойдаланиб, түкиш усулларини уйғунлаштирган ҳолда турли нақшлар ҳосил қилиш мүмкін. Ҳар бир янги қатор ҳошия ҳалқаси билан бошланиб яна шундай тугалланади.

Ҳошия ёки милк – ҳар бир қаторнинг биринчи ва энг охирги ҳалқаси. Улар нақшнинг тасвири ёки белгиларини акс эттирмайды. Биринчи ҳалқа чап қўлдаги бигиздан ўнг қўлдаги бигизга бойламасдан ўтказилади, охирги ҳалқа эса тескари ёки ўнг томони билан (түқиладиган нақш турига кўра) түқилади.

Ҳалқанинг охириги қаторини ёпишни ҳар хил усуллар билан бажариш мүмкін.

Ўнг ҳалқа

Тескари ҳалқа

Охирги қаторнинг
ҳалқаларини ёпиш

Амалий иш олдидан түкиш симлари билан ишлаш пайтидаги хавфсизлик техникаси қоидаларини ўрганиш лозим.

ХТ

1. 10 ҳалқани бигизга теринг (8 ишчи + 2 ҳошия ҳалқа).
2. Ўнг ҳалқалар билан 5 см тасма түқинг.
3. Охирги қатор ҳалқаларини ҳошияланг.

1. Түкиш симлари қандай бўлади ва уларнинг бир-биридан фарқи нимада?

2. Түкиш симлари билан түқиладиган ҳалқаларнинг асосий турларини айтинг.

§ 16. ТҮҚИШ СИМЛАРИ БИЛАН ТУРЛИ ХИЛ БЮОМЛАРНИ ТҮҚИШ (ШАРФ, РҮМОЛ, ТАГЛИК, УЯЛИ ТЕЛЕФОН ФИЛОФИ)

Ҳалқаларнинг икки турини түқиб ўргангач, ўзингиз схема қуришингиз мумкин. Бунинг учун ўнг ва тескари ҳалқаларнинг ўзаро комбинациясини ўйлаб топишиңгиз, шартли белгилар билан схемасини тасвирлашиңгиз керак. Ўнг ва тескари ҳалқаларнинг түқиши усулларини галма-гал қўлланиб, турли хил нақшлар солиш мумкин.

Ҳалқаларнинг шартли белгилари

Элементнинг номи	Шартли белгиси	Элементнинг номи	Шартли белгиси
Ўнг ҳалқа		Ўнг томонга ётиқ икки ўнг ҳалқа	
Тескари ҳалқа		Ҳалқа	
Чап томонга ётиқ икки ўнг ҳалқа		Уч ҳалқа бириккан ҳолда	

Схемадан тўғри фойдаланиш учун уни пастдан юқорига қараб ўқиш керак, бу ҳолда ўнгдан чапга ва чапдан ўнгга (змейка – илон йўли) қараб ҳаракатланиш лозим.

1. Тайёрлашни хоҳлаган буюмингизни танлаб олинг. Унинг эскизи ни ишлаб чиқинг.
2. Ўз түқиши схемангизни солинг ёки маҳсус журналлардан тайёри ни танлаб олинг.
3. Бўёқлар гаммаси ва асбобларни ҳисобга олган ҳолда зарур материалларни тайёрланг.
4. Буюни түқиши учун ишлатиладиган ипнинг узунлигини хи-
собланг.

2006 йили Буюк Британияда ўтган миллий түқув ҳафтаси доирасида Юлия Хопсон (Julia Hopson) 10 халқа ва 10 қатордан иборат бўлган пайпоқ намунасини тўқиди. У стандарт ўлчамдан 10 марта кўп бўлган – диаметри 6,5 см, узунлиги 3,5 метр тўқиши симларидан фойдаланган. Дунёдаги энг катта бигиз билан тўқигани учун Юлия Гиннесснинг рекордлар китобига кирди. Бунда ипнинг диаметри 12 мм бўлган.

Амалий иш олдидан илгак ва тўқиши симлари билан ишлаш бўйича хавфсизлик техникаси қоидаларини такрорлаш керак.

ХТ

Тўқиши симлари билан тўқишининг оддий усулларини қўлланиб (ўнг ва тескари ҳалқаларни тўқиш), берилган буюмни (тандлов асосида) ёки ўз эскизингиз бўйича буюмни бажаринг.

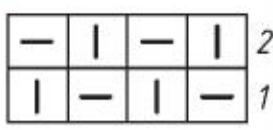

Шоқилали шарф

1. Тўқиши симига ҳалқаларни тизиб, керакли узунликдаги тўқимани нақш схемасига қараб тўқинг.

Эскиз

Тўқиши схемаси

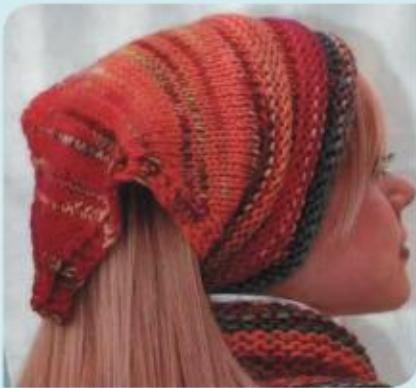

Тайёр буюм

2. Ҳар шоқилага узунлиги 20–25 см 4 ипни қирқиб олинг. Тугуни иккига буклаб, илмоқдан ўтказинг ва шарфнинг қисқа томонига мустаҳкамланг (ҳошияланг).

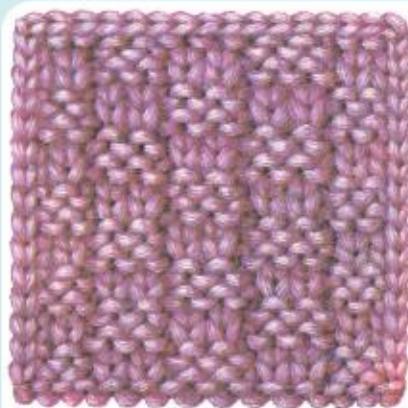

Қийик рүмөл

—	—	—	—	2
				1

Иссиқ идишлар учун таглик

—	—	—			—	—	—	3
								1

Уяли телефон ғилофи

—	—	—	—	2
				1

Ярнбомбинг (калава бомбардимончилари) – түқиши санъатидан туғилған янгича хобби. Бу хунар күча түкимаси ёки түкима граффити деб ҳам аталағы.

Түкима билан чиройли безатилған үриндиқлар, ранг-баранғ автобуслар, күркем күпприклар, күриниши қайта янгиланған автомашиналар, болалар аргимчоқлари ярнбомбингчилар ижодининг натижасидір.

Ярнбомбинг хунарини ўзлаштиришга ҳаракат қилиб күринг, ушбу хунар билан ўз ҳөвлөнгиз, соябог, айвон ёки хонанғиздаги жиҳозларни безатинг. Ишингиз натижасини суратта олинг, дүстларингиз ва синфдошларингизга күрсатинг.

1. Дарсда қандай янги нарса ўргандингиз?
2. Түқиши симлари билан түқишида ҳалқаларнинг қандай асосий турлары құлланилади?
3. Буюмни тайёрлашда сизге нима энг мұраккаб бўлиб кўринди?
4. Сизга қайси техникада (түқиши сими ёки илгак) ишлаш ёқди? Нима учун?
5. Сиз мустақил равишда қандай буюмни түқишини хоҳлардингиз?
6. Буюмларингизни яна қандай материаллар билан безатишга бўлади?

Ишлар тақдимоти ва кўргазма ташкиллаштириш

1. Ижодий ишларингизни кўргазмага тайёрланг.
2. Ишларингизга тақриз ёзинг, кўргазма номини (сарлавҳасини) ўйлаб топинг, ҳошиялаб безатинг.
3. Буюмлар бир-бируни түсиб қўймайдиган қилиб жойлаштиришни режалаштиринг.
4. Барча ишларда зарур маълумотларни (номи, техникаси, материалы, иш муаллифи, ёши, синфи) ёзинг. Ёзувлар бир ҳарф тури билан, бир хил рангда, шакл ва ранги бир хил қоғоз варақларида ёзилиши шарт.
5. Ўқитувчилар ва ота-оналар учун таклифномалар тайёрланг.

ДИЗАЙН ВА ТЕХНОЛОГИЯ

§ 17. ТИКУВЧИЛИК МАТЕРИАЛЛАРИДАН БЮОМ ТАЙЁРЛАШ (МУАЛЛИФЛИК ҚҮГИРЧОҚ, РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ЎЙИНЧОҚ). ФОЯЛАР УСТИДА ИШЛАШ. ЭСКИЗ

1. Ўйинчоқлар қанақа материаллардан ясалган?
2. Уларнинг барчаси ўйнашга мўлжалланганми?

Замонавий амалий санъатнинг алоҳида йўналишларидан бири – бу муаллифлик қўғирчоқ яратишдир.

Муаллифлик қўғирчоғи бир дона ясалади, сабаби у бетакор дизайннерлик ғояни, узоқ вақтни ва кўп меҳнатни талаб қиласидиган ижод маҳсулни.

Юмшоқ қўғирчоқлар кўп ҳолатда иплардан ва матодан синчли (каркас) ёки синчсиз ясалади, бироқ бу тоифадаги ишларнинг энг кенг тарқалгани тўқима ҳайкал техникаси билан ясалган қўғирчоқdir. Бу техника ўйинчоқнинг юз тузилишини худди жонлидай, ҳақиқий одамга хос қиёфада тасвирлаш имконини беради.

Ривожлантирувчи ўйинчоқлар (кубчалар, панно, гиламчалар, китоблар, соатлар, кийимлар тўплами бор қўғирчоқлар ва бошқалар) ўйин мавзуси (сюжети) бўйича хилма-хил шаклларда бажарилади. Улар ушлаганда ёқимли сезиладиган тўлдиргичлар солиб, фактураси бўйича ҳар хил материаллардан тайёрланади. Уларни ишлаб чиқаришда богич, тасма, тугма ва кнопкалардан фойдаланишади.

Газлама құғирчоқлар

Чойнакка кийгизиладиган құғирчоқ

Құғирчоқ-чүнтак

Құғирчоқ-ёстик

Құғирчоқ-сувенир

Құғирчоқ – түшакқоп (пижама сақлашга мүлжалланган)

Интерьер учун құғирчоқлар

1. Газлама құғирчоқлар ва ривожлантирувчи ўйинчоқларнинг ассортиментини үрганиб чиқинг.
2. Уларнинг қандай ёш туркумига мүлжалланганини аниқланг.
3. Қандай вазифаларни бажаради?
4. Нима деб ўйлайсиз, ҳозирги кунда уларга талаб борми?
5. Сиз қандай құғирчоқларни ёки ривожлантирувчи ўйинчоқларни мустақил равишда тикишни хоҳлардингиз? Ўз гояларингизни синфда муҳокама қилинг.

Муаллифлик құғирчоқлари ёки ривожлантирувчи ўйинчоқларни ишлап бүйича ижодий лойиҳани унинг эскизини яратишдан бошлаш лозим. Тұғри ишланған эскиз буюм яратиш жараёнида хатоларга йүл күйишдан сақлады.

Эскиз бүлажак буюм ҳақида аниқ күргазмали тасаввур беради, ти-киш учун зарур бүлгап материаллар ва фурнитуранинг рүйхатини тузишда ёрдам беради.

Эскиз асосида унинг чизгилари ва андазаларини тайёрлаш енгил бўлади.

Муаллифлик құғирчоқ ёки ривожлантирувчи ўйинчоқнинг эскизини тайёрланг.

1. Құғирчоқларни ёки ривожлантирувчи ўйинчоқларни ишлаб чиқаришда қандай талаблар қўйилиши мумкин?

2. Ўзингизда бор бүлгап газлама құғирчоқлар ёки ривожлантирувчи ўйинчоқлар ҳақида гапириб беринг.

§ 18. ҲАР ХИЛ ФАКТУРАЛИ ВА РАНГЛИ ГАЗЛАМАЛАРНИ ТАДҚИҚОТ ҚИЛИШ

1. Газлама намуналарини кўриб чиқинг. Уларнинг қандай хусусиятларини айтиб бера оласиз?
2. Қандай ўйлайсиз, улардан қандай буюмларни тикиш мумкин?
3. Қўғирчоқ тикиш учун уларнинг қайси биридан фойдаланган бўлардингиз? Нима учун?

Тўқимачилик маҳсулотларининг замонавий ассортиментини нафакат таркиби, балки фактураси ва ранги билан фарқ қиласиган матолар ташкил этади.

Тўқимачилик материалларининг фактураси – бу материал юзасининг тузилиши ва одам кўзига кўринадиган ўзига хос хусусиятлари.

Фактура силлиқ, нақшли-силлиқ, дағал, нақшли-дағал, қавариқ, юмшоқ, қаттиқ, хира, ялтироқ, шаффофф, пахмоқ, наматсимон ва бошқа хил бўлиши мумкин.

Дағал ва қавариқ газламалар буюмнинг кўриш кўлами ва салмоқлигини ортиради, силлиқ фактуралари газламалар эса енгиллик таъсирини беради ва буюмни ихчам кўрсатади.

Матонинг фактураси унинг илларининг ўрилишига ҳам боғлиқ.

Тўқимачилик маҳсулотларининг намуналарини кўриб чиқинг.
Уларни солиштиринг. Кузатув натижаларини жадвал турида кўрсатинг.

Номи	Фактураси	Илларининг ўрилиши	Афзаллиги	Камчилиги

Мато фактурсаси унинг рангига монанд бўлиши керак. Ёрқин ранглар мато фактурсини таъкидлаб кўрсатади: фактура кўк ва қора фонга нисбатан оқ ва сариқ фонда кўпроқ сезиларли бўлади.

Сони бўйича энг кўп ранг ишлатилган мато тўқимачилик маҳсулоти учун ранг палитрасининг асоси ҳисобланади. Уни ранглари бир неча маротаба тақоррланадиган матолар билан тўлдириган афзал. У ёки бу рангларнинг устунлигига боғлиқ ҳолда тўқимачилик маҳсулотининг ранглар жилоси тўқ ёки оч, совуқ ёки илиқ бўлиши мумкин. Ранги бўйича мато танлашда ранглар доираси ёрдам беради.

Ранглар доираси ва ранглар алмашиниши қонунларини билиш туфайли ранг уйғунлигини тўғри тузишга бўлади.

1. Ранглар доирасига суюнган ҳолда турли рангдаги ва фактурадаги мато намуналари билан тажриба ўтказинг.
2. Газламалар коллажини тузинг.
3. Ўз ишингизни синфдошларингизнинг ишлари билан таққосланг.
4. Сизга манзур бўлган коллажларни танлаб олинг. Танловингизни асосслаб беринг.

Қўғирчоқ учун мато танлаш нусхаларини кўриб чиқинг.

1. Буюмда қандай фактурали матолар қўлланилган? Бундай танловга нима асос бўлди?

2. Ранглар қандай қилиб танланган?

3. Тавсия этилган мато фактуралари ва ранглар уйғунлиги муваффақиятли танланган деб ҳисоблайсизми?

Ўз жавобингизни асосланг.

1. Дарсда қандай янги билим ва кўникмаларга эга бўлдингиз?
2. Кундалик ҳаётда улардан қандай қилиб фойдалана оласиз?

§ 19. МАТЕРИАЛЛАР, АСБОБ ВА УСКУНАЛАРНИ ТАНЛАШ ҲАМДА ТАЙЁРЛАШ

1. Суратларда тасвирланган материаллар ва асбобларни күздан кечириңг.
2. Улар нимага мүлжалланган?
3. Улардан қандай буюмлар ясаш мүмкін?

Құғирчоқ тайёрлашда унинг тана қисми, юзи, кийимлари, сочлари, шунингдек астар ва ичига тиқиш учун мос равишида материал танланади. Құғирчоқ қисмларини бирлаштиришда құл ёки машина чокларидан фойдаланиш керак.

Тұқымачилик мато турлари

Тұқилған

Наматсимон (босилған)

Трикотажлы

Тұқилған пахта матолари (чит, бўз, сатин, бумазей ва ҳоказо) ўзининг экологик ва гигиениклиги ва аллергия чақириши пастлиги ҳамда ёрқин ранглари билан ажралиб туради. Ипак асосан безак, ишлов бериш, аппликацияларда қўлланилади.

Босилған матолар (фетр, кигиз ва ҳоказо) билан ишлаш қулай. Унинг четлари тўқилмайди ва қўшимча ишлов беришни талаб этмайди, бу эса ўз навбатида тикишни енгиллаштиради. Фетрдан майда қисмларни бичиш жуда қулай.

Трикотажлы мато (флис, вискоза, велюр ва ҳоказо) эластик, кесганда тез тарқатилади ва буралади, ҳар қандай йўналишда чўзилади.

1. Ўзингизда бор тўқимачилик материаллари билан тажриба ўтказинг.

2. Ўз буюмингизни тайёрлашда уларнинг қайсиларидан фойдалана олишингизни таҳлил қилинг (муаллифлик қўғирчоқ, ривожлантирувчи ўйинчоқ). Танловингизни асосланг.

Тиқиладиган материал сифатида холлофайбер, поролон, синтепон, пахта, синтетик пат, пластик доначалар қўлланилади. Ёрма, куритилган ўтлар, трикотаждан, мўйнадан қолган бўлакчалар ва шу сингари бошқа материаллардан фойдаланишга бўлади.

Тиқиладиган материал буюмнинг ўзига, қўлланилиш турига ва тахмин қилинган сифатига боғлиқ ҳолда танланади.

Сунъий момиқлар (синтепон поролон) енгил ва ҳажмли бўлиб, улардан фойдаланиш ва тозалаш осон.

1. Ўз буюмингиз учун газлама ва ичига тиқиш учун материал танлаб олинг.

2. Танловингизни асослаб беринг.

1. Нима деб ўйлайсиз, буюм тайёрлаш учун сизга қандай иш қуроллари ва асбоб-ускуналар керак бўлади? Нима учун?

2. Қандай ишлаш усууларини ва уларга қўйиладиган талабларни биласиз?

Тўғри танланган игна қўлда ва машинада ишлаганда қулай ва сифатли тикишга имкон беради. Игна маълум бир талабларга мувофиқ бўлиши шарт. Игна қанчалик ингичка бўлса, унинг уни ҳам шунчалик ўтирик бўлади ва газламага осонлик билан ўтади.

Машина игнасининг тутқичида унинг диаметри кўрсатилади.

Газлама турига боғлиқ қўл ва машина игналарини танлаш

Газлама турлари	Пахта толали ипнинг тартиб рақами	Қўл игнасининг тартиб рақами	Машина игнасининг тартиб рақами
Юпқа газламалар	100–80	1	75
Ич кийимлик ва енгил кўйлаклик газламалар	80–60	2, 3	90
Енгил жун газламалар, сунъий ипақдан тўқилган оғир матолар ва ҳоказо	60–40	4, 5, 6, 7	100
Қалин жун матолар	40–30	8, 9, 10	110
Қалин, қоп ва шunga ўхшаш буюмлар тикиладиган матолар	30–10	11, 12	120

Амалий иш олдидан тикув машинасида ишлаш жараёнидаги хавфсизлик техникаси қоидаларини такрорлаб ёдга тушириш зарур.

ХТ

Машинада тикиладиган чоклар. Устки ва пастки ипнинг таранглигини созлаш

1. Машина игнасини игнаушлагичга ўрнатинг.
2. Фалтакка ипни ўранг.
3. Устки ва пастки ипни ўтказинг.
4. Газлама қийқимини икки буклаб, машинани ишлатиб кўринг.
5. Тикилган чокни текшириб кўриш. Чокнинг сифатсиз чиқиши, яъни тикишдаги нуқсоннинг келиб чиқиш сабабини аникланг. Эҳтиёжга кўра ипнинг таранглигини ростланг.
6. Намуналарни иш дафтарига елимланг, ўз хулосангизни ёзинг.

Қадимдан қўғирчоқ ишлаб чиқариш касби юонон маданиятига тегишли. Қадимги Юнонстанда уларни лой ва мумдан ишлашган ҳамда ёрқин ранглар билан бўяшган. Байрамлар учун маҳсус фил суягидан қўғирчоқлар ясалган. Бундай қўғирчоқлар жуда қиммат бўлиб, кўпчилик унга қўл етказа олмаган.

Ўйингиздаги юмшоқ ўйинчоқларни эътибор билан кўриб чиқинг. Уларни тикиш ва безатиш учун қандай чоклардан фойдаланилган?

1. Дарсда сиз учун қандай янгиликлар бўлди?
2. Иш давомида қандай қийинчиликлар юзага келди? Билимингизда камчиликларни ҳис қилдингизми?
3. Келажакда шу йўналишда қандай билим зарур бўлади?

§ 20. БЮМ ЯРАТИШ. ҚИСМЛАРИНИ БИЧИШ

1. Суратларни қараб чиқинг. Ўйинчоқнинг асосий қисмларини (деталларини) айтинг.
2. Ўйинчоқ ясаш учун қандай тайёргарлик ишлари керак бўлади?

Ўйинчоқ тикиш босқичлари

Тайёрланадиган буюмнинг эскизи тасдиқланиб, материаллар ва иш қуроллари тайёрлангандан сўнг буюм бўлакларининг бичиқлари чизилади. Бичиқ устига калька қозоз қўйиб, қалам билан айлантириб бостириб олади. Шундан сўнг калькадаги шаклларни қирқиб олиб, уларни қалин қаттиқ қоғозга ёки матога тушириш мумкин. Қаттиқ қоғоздан қирқиб олинган бундай шакллар андаза деб аталади. Анда-заларни бир неча марта фойдаланиш мумкин.

Бичиш – ўйинчоқ ясаш жараёнидаги энг масъулиятли босқич. Ўйинчоқнинг ташқи кўриниши унинг тўғри бичилишига боғлиқ.

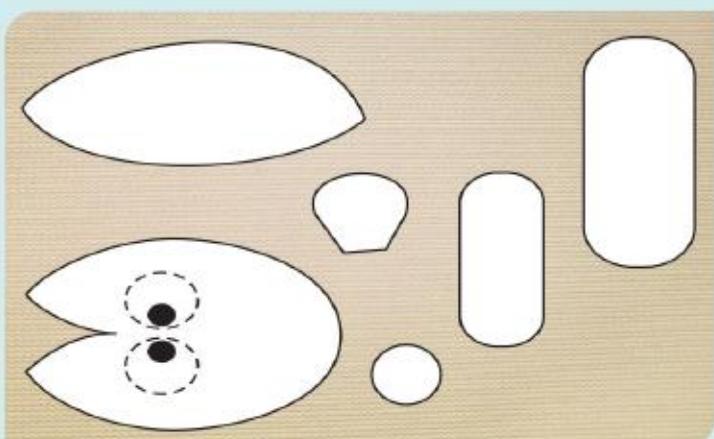

Тасвирларни дикқат билан кузатинг, юмшоқ ўйинчоқни бичишида қисмларни тўғри жойлаштириш қоидаларини шакллантиринг (ифодаланг).

1

2

Құғирчоқни бичиш бүйіча маслаҳатлар

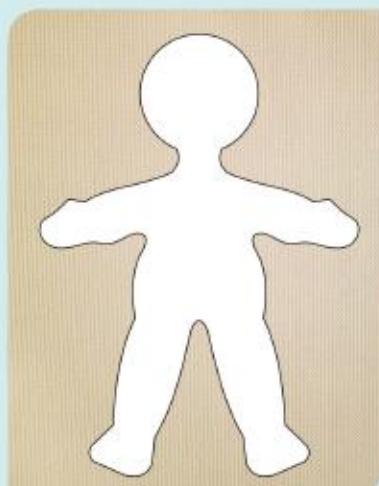
1. Агар үйинчоқ нозик матонинг тескари (астар) томонидан ти-килаётган бўлса, қисмлар ташқи айлана чизиқ бўйича бичилади; агар ўнг томонидан бўлса – контур чизиги бўйича бичилади.
2. Қисм чок ҳақи қолдириб қирқиласди.
3. Қисмлар мўйнадан бичиладиган бўлса, тукига зиён келтирмаслик учун кичкина қайчидан фойдаланган афзал.

Амалий ишдан олдин тикиш қуроллари билан ишлаш пайти-даги хавфсизлик техникаси қоидаларини такрорлаб, ёдга туши-ринг.

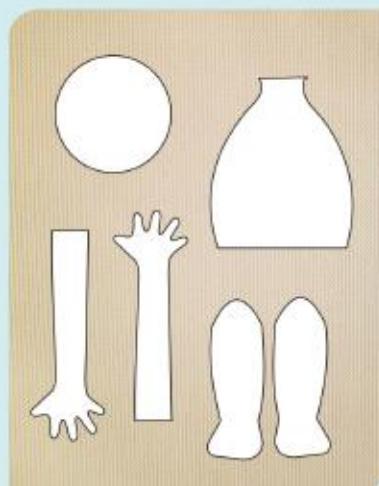
Тузилиши бўйича қўғирчоқнинг асосий турлари

Яхлит бичилган

Бундай үйинчоқда олд ва орқа қисмларини бириттирувчи четида биргина чоки бўлади. Олд ва орқа қисмлари бир хил бўлади.

Алоҳида бичилган

Ҳамма қисмлари алоҳида тайёрланади, сўнгра улар бириттирилиб, тикилади.

1. Буюмнинг (қўғирчоқнинг) бичигини ишлаб чиқиш:
  - эскиз асосида қўғирчоқ қисмларининг ёйилган чизмасини чизинг;
  - катаклари 2,5 см квадрат бўлган тўр чизинг;
  - тўрга қўғирчоқ қисмларининг чизмасини (бичигини) кўчиринг;
  - чизилган бичиклар бўйича андазаларни қирқиб олинг.
2. Газламага андазаларни кўйиб, буюм бўлакларини бичиб олиш:
  - матонинг ип йўналишини, ўнги ва астарини, расмининг йўналишини аниқлаб олинг;
  - матони ўнгини ичига қаратиб, асос ип йўналиши бўйича ярим букланг ва четларини тенглаштириб, тўғногич санчиб, бекитинг;
  - газлама исроф бўлмаслиги учун, унга аввал йирик андаза қисмларни кейин майдан билан мустаҳкамланг;
  - қисмларни бўр билан бостириб чизинг;
  - чоклар учун чок ҳақини белгиланг;
  - чок ҳақи чизиги бўйлаб буюм қисмларини бичиб (қирқиб) олинг;
  - бичилган қисмларнинг сифатини текширинг.

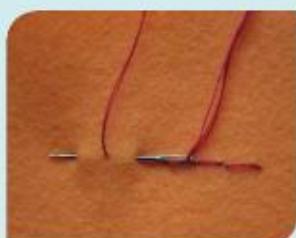
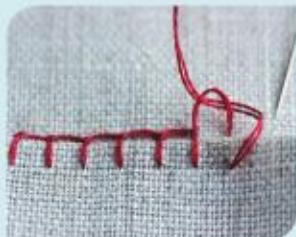
Мато, мўйна қийқиндилиаридан ясалган қўғирчоқ тайёрлаш урф-одатлари бизга асрлар қаъридан келган. Қўлда ясалган латта қўғирчоқларнинг юзи бўлмаган. Халқ ривоятларига кўра, юзи бор қўғирчоқ гўё ўз руҳига эга бўлиб, болага зиён келтириши мумкин экан. Шунинг учун юзи йўқ қўғирчоқ тумор бўлиб ҳам ҳисобланган. Қўғирчоқнинг безатилишига қараб эгасининг диди ва маҳоратини баҳолашган.

1. Ўйинчоқ тикиш босқичларини айтинг.
2. Бичиш ва қисмларни қирқиб олиш бўйича маслаҳатлар сизга фойдали бўлдими?
3. Амалий ишни бажаришда нимани уddyалай олдингиз, қандай қийинчиликлар бўлди?
4. Ўзингизнинг ва синфдошларингизнинг ишларини баҳоланг.

§ 21. АЛОХИДА ҚИСМЛАРИНИ ҚАЙТА ИШЛАШ

1. Сизга баҳя, баҳя қатори ва чокларнинг қандай турлари таниш?
2. Улар мато билан қандай иш бажарилганда қўлланилади?
3. Буюмни қайта ишлашда машина ва қўл чокларидан фойдаланишга бўладими?

Қисмлар турли усуллар билан бириктирилади. Энг кўп тарқалгани – ипли бириктириш. Бошқа усулларга нисбатан у кўпроқ ҳар томонлама қўлланилади, чунки барча турдаги материалларни бириктиришга имкон беради. Ипли усулда қисмлар бир, икки ёки ундан кўпроқ иплардан иборат чоклар билан бириктирилади. Ишлаш давомида мато рангига мос келадиган рангли иплардан фойдаланган афзал.

Ўйинчоқнинг алоҳида қисмлари:

- ўнг томони ичига қаратиб букланади;
- кўклиданади, яъни иккита қисмни вақтинчалик чок билан бириктирилади;
- тикилади, яъни иккита қисм доимий чоклар билан бириктирилади;
- ортиқча мато қирқиб ташланади;

- қирранинг юмалоқ чизиқлари бўйлаб ўйма нақшлар бажарилади;
- вақтингчалик чоклардан тозаланади;
- ўнг томонига ўгирилади;
- намлаб-иситиб ишлов берилади.

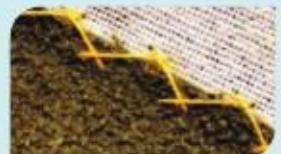
Босилган матоларга нисбатан тўқилган ва трикотаж материалларга кўшимча ишлов бериш талаб этилади.

Чатиш – буюмнинг қирқилган жойларидаги ипларни тўкилишдан сақлаш учун тикиш. Қирқилган жойларни илгакли чок билан ёки қиррани йўрмалаш тикув машиналари ёрдамида чатишга бўлади.

Қирқилган жойларига ишлов бериш усули матонинг қалинлиги ва тўкилувчанлигига боғлиқ. У тайёр буюмнинг ташқи кўринишига таъсир қиласди.

Қўл ва машинада тикиладиган баҳя, баҳя қатори ва чокларни кўриб чиқинг. Уларни атанг, бажариш усулларини ва қўлланилиш соҳасини кўрсатинг.

Амалий ишни бошлишдан олдин қўлда тикиш қуроллари билан ишлаш вақтидаги хавфсизлик техникаси қоидаларини такоррланг.

ХТ

1. Буюмнинг бичилган қисмларига ишлов беришнинг муносаб усулини танланг. Алоҳида қисмларга ишлов беришни бажаринг.
2. Қисмларни тикиладиган материал билан тўлдиринг.

1. Амалий ишнинг қайси босқичини бажариш сиз учун мураккаб бўлди?

2. Дарсда эгаллаган қайси билим ва кўнижмаларингизнинг сизга кўпроқ фойдаси тегди?

§ 22. ҚИСМЛАРНИ БИРИКТИРИШ ВА БЮОМНИ ПАРДОЗЛАШ

1. Суратларни қараб чиқинг. Ўйинчоқларнинг ясалиш техникасини таҳлил қилинг.
2. Улар учун умумий ва фарқли жиҳатлар нималардан иборат?

Буюмни безатиш күғирчоқ ёки ўйинчоққа алоҳида қиёфа бахш этишга, унинг хусусиятларини таъкидлаб кўрсатишга, «жонлантиришга» имкон беради. Бу нарсага кўзлар, бурун, кийим-кечак, турли бе-зак элементлари ва шу сингари қўшимча қисмларни қўлланиш орқали етишишга бўлади.

Буюмни безатиш учун аппликация, ранг-баранг шиша ва пластик мунчоқлар, зарлар, ярқироқ тугмалар, марジョンлар, соч тўғногичлари, зираклар, занжирлар ва шу каби кўпгина нарсаларни қўлланишга бўлади.

Оғиз, бурун ва кўзларни кашталаб тикишга, фетрдан ёки бошқа қалин матодан қирқиб олиб ёпиширишга бўлади. Шунингдек усуллардан аралаш фойдаланишга бўлади.

Газлама құғирчоқтар ёки үйинчоқтарнинг соchlари, ёли, думи жунва ипак иплар, үйгирилган ип, мулине ва шу сингари иплар ёрдамида бажарилади. Бунинг учун тұртбурчак асосға ипларни маҳкам ва бир текисда ўраб чиқыш керак.

Қанча күп ип ўралса, кокил шунча қалин бўлади. Кейин калавани эҳтиёткорлик билан ўртасидан қирқамиз. Кокил жойлаштириладиган жойни қалам билан белгилаймиз, сўнгра шу жойга уни тикамиз.

Турли ахборот манбаларидан фойдаланиб, газлама құғирчоқлар ва ривожлантирувчи үйинчоқтарни пардозлаш нусхаларини кўриб чиқинг.

Амалий иш олдидан кўлда тикиш иш куроллари билан ишлашдаги хавфсизлик техникаси қоидаларини такрорланг.

ХТ

1. Тўқимачилик буюмининг қисмларини йигишни охирига етказинг.
2. Пардозлашга керак бўлган материаллар, иш куроллари ва асбоб-ускуналарни танлаб олинг.
3. Пардозлашни бажаринг.

1. Ўз лойиҳангизда пардозлашнинг қандай усулларини қўлландингиз?

2. Ишингизга ўзига хослик бахш эта олдингизми? Ниманинг ёрдамида?

§ 23. ТИКИБ ТАЙЁРЛАНДИГАН УЙ БЮОМЛАРИ ДИЗАЙНИ (ФАРТУК, ОШХОНА АНЖОМЛАРИ). ФОЯЛАР ИШЛАБ ЧИҚИШ. ЭСКИЗ ТАЙЁРЛАШ

1. Фотосуратларда қандай хона интерьері күрсатилған?
2. Уни қандай буюмлар, аксессуарлар орқали аниқладингиз?
3. Интерьерларда тикиб тайёрланған қандай буюмлар бор? Уларни атанг.

Тикиш асосида ошхонага файл киритадиган ва кундалик әхтиёж учун зарур күплаб буюмлар – парда, дастурхон, стул учун қоплама, фартук ва бошқалар тайёрланади. Улар безатишдагина эмас, ошхонадаги фойдалы ишларни бажариш вақтида ҳам мұхим ақамиятта зетеледі.

Бундай тикувчилік буюмлари ёрдамида хонани қулай ва чиройли қилиб безатиш, унга зеб беріш мүмкін.

- Суратларга қаранг.
- Тикувчилик буюмларидан қайси бирини ўз ошхонангиз интерьерида бўлишини ҳоҳлардингиз? Уларнинг қўлланилишини тушунтиринг.

Ошхонани безатишга мўлжалланган турли хил тикувчилик буюмларининг тайёрланиши оддий ва уларнинг ҳар биттасига ўзига хос алоҳидалик ва ифодалилик мансуб. Ошхонада фойдаланиладиган бу буюмлар – ушлагичлар, иссиқ нарса учун тагликлар, фартуклар, чўнтакли панно, кашполар, шу билан қатор манзарали безак хизматини ҳам бажаради. Ошхонанинг турли жойларида жойлаштириладиган бу буюмлар ранги ва безатилиши бўйича бир-бирига мослашиб, қувноқ қайфият яратади ва ошхонанинг ички қиёфасини мукаммаллаштиришади.

- Ўйлаб кўринг, уйга мўлжалланган қандай буюмини ўз қўлингиз билан тикишни хоҳлар эдингиз?
- Ушбу буюм тасвиirlанган турли дизайндаги суратларни танлаб олинг. Уларни кўриб чиқинг.
- Тайёрланадиган буюмнинг бир неча хомаки чизмасини бажаринг. Ўз ғояларингизни синфдошларингиз билан ўртоқлашинг.

Уйга мўлжалланган ва тикиб тайёрланадиган буюмнинг эскизини тайёрланг (танлов асосида).

- Уйингизда ошхона учун тикилган қандай буюмлар бор ва уларнинг асосий вазифаси қандай?
- Сиз қандай ўйлайсиз, ошхонга мўлжалланган тикувчилик буюмларини дизайнни нимага боғлиқ?

§ 24. МАТЕРИАЛ ТАНЛАШ ВА ТАЙЁРЛАШ. ИШНИ БАЖАРИШ ТАРТИБИ

1. Газлама намуналарини кўриб чиқинг.
2. Сиз қандай ўйлайсиз, ошхона буюмларини тикишда қандай газламадан фойдаланиш тўғри бўлади? Ўз танловингизни асослаб беринг.

Маҳсулотни тикишдан аввал маълум талабларга жавоб берадиган ва керакли хусусиятларга эга бўлган тўқимачилик материалини танлаб олиш зарур.

Бичиш олдида газламанинг сифатини текшириб олиш, намлаб-иситиб ишлов бериш, газламанинг узунлиги ва энини, астари ва ўнгини, асос ипларининг йўналишини ва расмининг тавсифини аниқлаш лозим.

Кийиб ўлчаб кўришни талаб этмайдиган тикув маҳсулотини тайёрлаш жараёни қуйидаги босқичлардан иборат: андаза ясаш, матони бичишга тайёрлаш, буюмни бичиш; қирқимлар ва қисмларга ишлов бериш; қисмларни биректириш, намлаб-иситиб ишлов бериш.

Дастлабки фартукни қадимги Мисрда эр кишилар кийган, деб ҳисобланади. Орадан вақт ўтиб, у аёллар гардеробининг ажralmas бўлагига айланди. Фартук бутун дунёга таралиб, аёллар кийими니 безатиб, турли байрамларда кийилган. Фартуклар хилма-хил рангли, икки томонламали бўлган, чиройли тўр, кашта ва тўқималар билан безатилган.

Кейинчалик, фартук кийимни кир бўлишдан ҳимоя қилиш мақсадида кийила бошлади.

Фартук пахта, зигир толали ёки жун матодан тикилади.

Уйга мўлжалланган тикувчилик буюмини ясаш учун материал танланг ва уни ишга тайёрланг.

Ошхона буюмларини тайёрлашга мўлжалланган матони танлай туриб, уларнинг амалийлиги ва интеръернинг умумий стилига мос бўлишини ҳисобга олиш зарур.

Пахта ёки зигир сингари нам тортиши юқори (гигроскопик) табиий газламаларни танлаган маъқул. Синтетик матолардан фойдаланмаслик лозим, чунки улар иссиқда тез куяди.

Тикувчилик буюмининг чизмасини чизиш учун ўлчов олиш лозим.

Жуфт бўлиб, бир-бирингизнинг ўлчовингизни олинг ва уни дафтарингизга ёзинг.

Ўлчов олиш

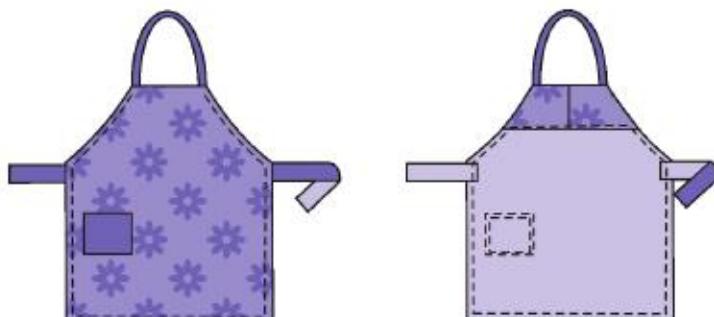
Ўлчов номи	Ўлчовнинг белгиланиши	Ўлчов олиш қоидаси	Ўлчовнинг вазифаси
Кўкракпеч-нинг узунлиги	Ку	Бел чизигидан юқорига қараб керакли узунликкача ўлчанади.	Фартукнинг кўкракпечи узунлигини аниқлаш.
Фартук пастки қисмининг узунлиги	Пку	Бел чизигидан пастга қараб керакли узунликкача ўлчанади.	Фартук пастки қисмининг узунлигини аниқлаш.
Бел ярим айланаси	БЯа	Белнинг энг ингичка жойи бўйлаб ўлчанади.	Белбогнинг узунлигини аниқлаш.
Бўкса ярим айланаси	БКЯа	Бўкса айланаси бўйлаб горизонтал ўлчанади.	Фартук пастки қисмининг кенглигини аниқлаш.

1. Уй буюмларини тикишга мўлжалланган газлама қандай хусусиятларга эга бўлиши шарт?

2. Нима сабабдан БЯа ва БКЯа ярим ўлчамда ёзилади?

§ 25. БЮЮМНИ ТАЙЁРЛАШ. ҚИСМЛАРИНИ БИЧИШ

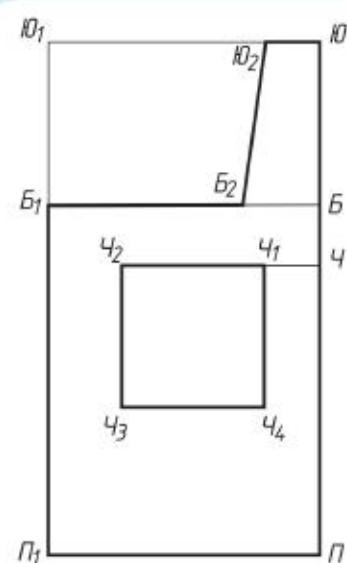

Суратларни күриб чиқинг. Яхлит бичилгандык фартук қандай қисмлардан ташкил топади?

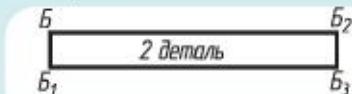
Фартук асосининг чизмасини бажариш

1. Ўнг томон юқоридан Ю нуқтасидан түғри бурчак чизиш.
2. $\leftarrow \text{ЮЮ}_1 = \text{БКЯ} + 6 \text{ см.}$
3. $\downarrow \text{ЮП} = \text{Ку} + \text{ПКУ}.$
4. $\text{Ю}_1 \text{ЮПП}_1$, түғри түртбурчак чизиш.
5. $\downarrow \text{ЮП} = \text{Ку}.$
6. $\leftarrow \text{ЮЮ}_2 = 7 \text{ см.}$
7. $\leftarrow \text{ББ}_2 = 9 \text{ см.}$
8. $\downarrow \text{БЧ} = 7 \text{ см} \leftarrow \text{ЧЧ}_1 = 7 \text{ см.}$
9. $\leftarrow \text{Ч}_1 \text{Ч}_2 = 15 \text{ см.}$
10. $\downarrow \text{Ч}_1 \text{Ч}_4 = 15 \text{ см.}$
11. $\text{Ч}_2 \text{Ч}_1 \text{Ч}_4 \text{Ч}_3$ түғри түртбурчак чизиш.
12. Фартук чизмасининг контуруни ассоций туташ чизиқ билан бостириб чизиш.

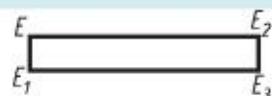
Белбогнинг чизмасини бажариш

1. $\downarrow BB_1 = 5$ см.
2. $\rightarrow BB_2 = Бя + 50$ см.
3. $BB_2B_3B_1$ тўғри тўртбурчак чизиш.

Елка боғичининг чизмасини бажариш

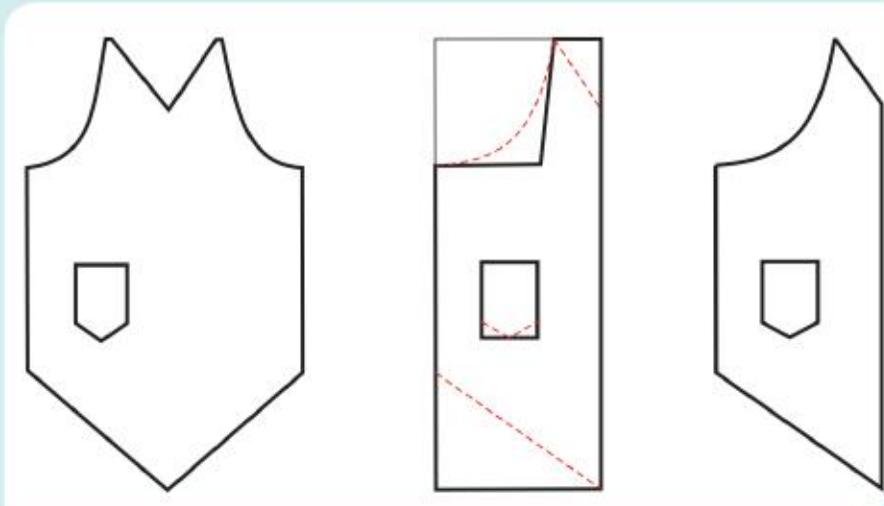
1. $\downarrow EE_1 = 5$ см.
2. $\rightarrow EE_2 = 50$ см.
3. $EE_2E_3E_1$ тўғри тўртбурчак чизиш.

Фартукни моделлаш

Чизилган чизма асосида ҳар қандай моделдаги фартук тикишга бўлади. Бунинг учун буюм қисмларининг шаклини ўзгартириш ва бе-зак бериш керак. Бу жараён моделлаш деб аталади.

Фартук чизигини ўзгартирганда қисмларининг шакли ҳар хил бўл-маслиги керак: agar пастки томони ярим думалоқ, учбурчак ёки тўрт-бурчак шаклга эга бўлса, демак чўнтаклари ёки кўкракпечи ҳам шундай шаклга эга бўлиши шарт.

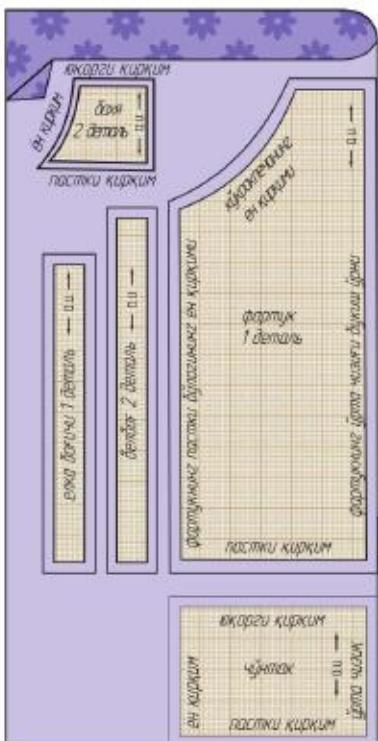

1. Ишлаб чиқилған эскиз асосида фартукни моделлашни бажа-
ринг.

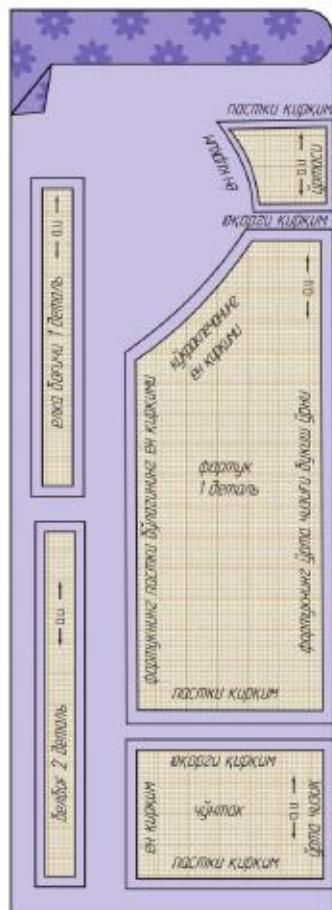
2. Буюмнинг андазасини бичишга тайёрланг. Андазанинг ҳар бир
қисмида номини ёзинг, стрелка билан танда ипнинг йўналишини кў-
ратинг, ҳар бир қирқимга қолдириладиган чок ҳақининг қийма-
тини сантиметрда қўйиб чиқинг.

Фартук бичигини газламага жойлаштириш

1

2

1 – матонинг эни 90 см ва ундан кўп; 2 – матонинг эни 80 см

Амалий ишни бажаришдан аввал мато билан ишлашдаги хавфсизлик техникаси қоидаларини тақрорланг.

Фартук бичигини газламага жойлаштириш

- Матони танда или бүйича ўртасидан, ўнгини ичига қаратиб, иккала милкини бир-бирига түғри көлтириб букланг, түғнаб қўйинг.
- Андаза қисмларини метода тақсимлаш нисбати тежамли бўладиган қилиб жойлаштиринг. Түғнаб қўйинг.
- Андаза қисмларининг контурини бўр билан айлантириб чизиб чиқинг. Чок ҳақи қолдиринг ва қисмларнинг янги контурини чизинг.
- Қисмларни чизиқлар бўйича, чок ҳақини ҳисобга олган ҳолда бичинг. Андаза қисмларини йиғиб олинг.
- Бичилган қисмларнинг сифатини текширинг.

Бичилган қисмларни ишлов беришга тайёрлаш

- Тўғри кўклиш чоки билан қисмлар ўртасидаги ва чўнтақнинг тикиладиган чизиги бўйича контур чизиқларни тикиб чиқинг.
- Контур чизиқларни кўчиринг.

Яхлит бичилган фартук тикиш тартибини тузинг.

Чўнтақка ишлов бериш

Чўнтақни фартукнинг пастки қисмига бириктириш

Елка боғичини фартук билан бириктириш

Бичиқларни қирқиб олиш

НИИБ

Белбоғни фартук билан бириктириш

Фартукнинг пастки қисмига ишлов бериш

Белбоғ ва елка боғичига ишлов бериш

- Чизмадан фартукнинг керакли моделининг андазасини қандай усуслар билан олишга бўлади?

- Андалар матога қандай тартиб билан жойлаштирилади?

§ 26. АЛОХИДА ҚИСМЛАРГА ИШЛОВ БЕРИШ

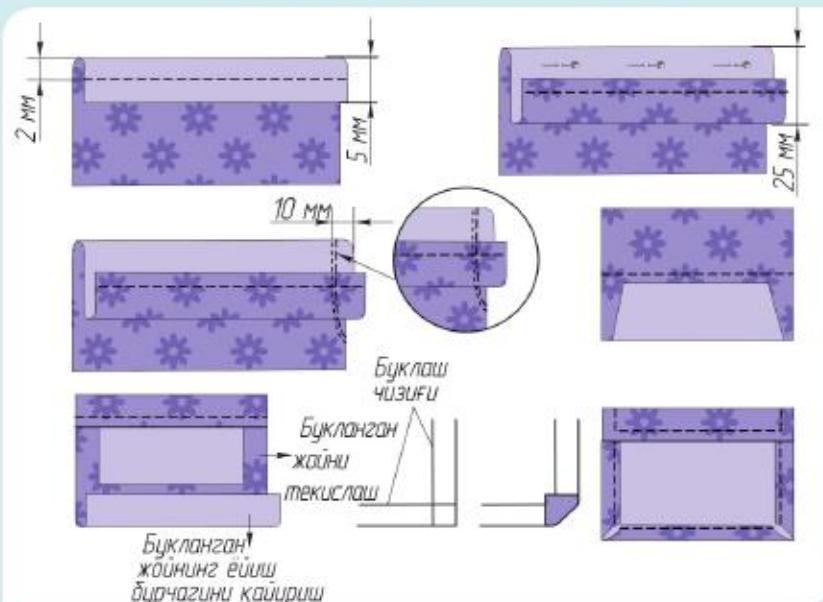
1. Суратларда қандай касб әгалари тасвирланған? Улар нима би-лан шүғулланишмоқда?

2. Уларнинг ишига тааллуқли ускуна ва мосламаларни айтинг.

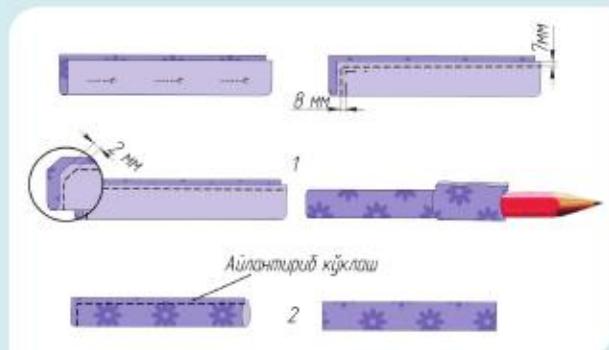

Фартукнинг қисмларига ишлов бериш

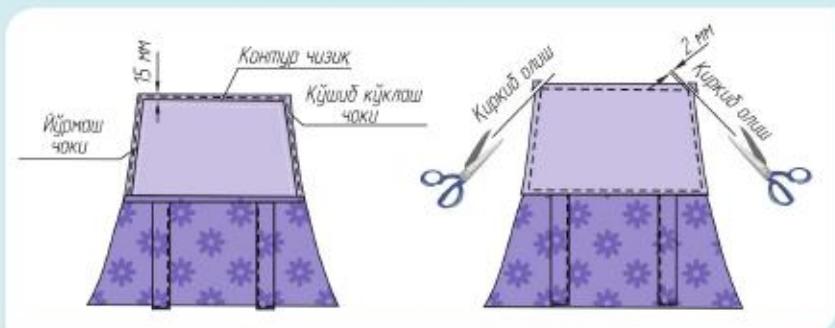
Ёпиштирма чўнтакка ишлов бериш

Фартукнинг белбоги ва елка боғичига ишлов бериш

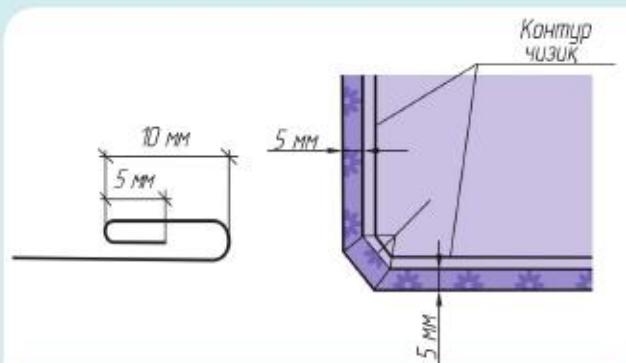
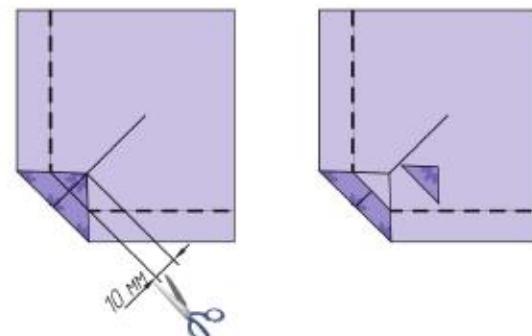
Фартукнинг икки қаватли кўкракпечига ишлов бериш ва уни елка боғичи билан бирлаштириш

Кўкракпечнинг ён қирқимларига ишлов бериш

Фартукнинг пастки томонининг ён ва остки қирқимларига
ишлиов бериш

Амалий иш олдидан тикув машинаси ва құлда тикиш қуролла-ри билан ишлаш бүйича хавфсизлик техникаси қоидаларини тақрорланг.

1. Дарслиқда берилған йүриқнома бүйича танлаган буюмларнанға ишлов беринг.
2. Тайёрлеккегінде буюмларнанға сифатини текширинг.

Хайкал «Игна, ип ва тугун»

Жаһондаги модалар пойтахтларидан бири – Миланда иғнали ипга ҳайкал құйилған.

Бу қызықарлы ҳайкал, шаҳарнинг марказида – Кадорн майдонида Сфорцеско құрғонига яқын жойға жойлашған. Композиция икки қисмдан иборат, бири шишатоладан ясалған ҳар хил ранғдаги ип үтказилған пұлатдан ясалған улкан игна, иккінчісі эса – ер остидан кичкіна фавворада чиқиб турған ип тугуни.

Шунингдек, ҳайкал Милан шаҳри транспортининг рамзи ҳисоблады. Ип уч хил ранг – сариқ, яшил, қызыл, метронинг уч хил йұналиши рангига бүялған. Ҳайкал муаллифлари – эр-хотин Клас Ольденбург ва Кузи ван Брюггенлардир.

Түрли манбалардан фойдаланған ҳолда ҳар хил тикувчилик асбоб-ускуналари ва мосламаларнинг ҳайкаллари ҳақида ахборолтар топинг. Ноёб ҳайкаллар альбомини ясанг.

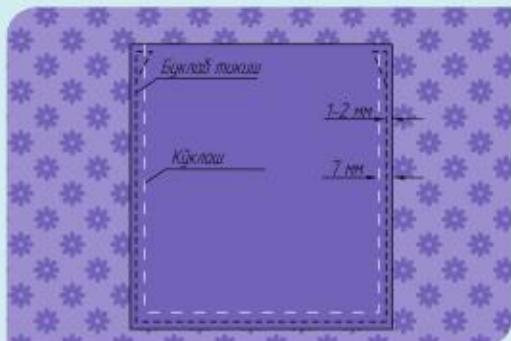
1. Фартук қисмларига ишлов берішда қандай қийинчиликтерге дуч келдінгиз?
2. Иш сифатини янада яхшилаш үшін буюмга қандай үзгариш киритиш мүмкін?

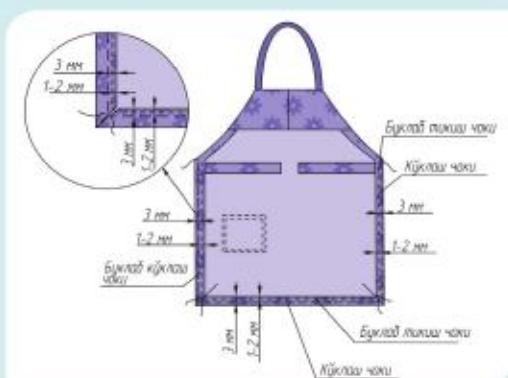
§ 27. ҚИСМЛАРНИ БИРЛАШТИРИШ. БЮОМНИ ПАРДОЗЛАШ

Фартук қисмларини бирлаштириш

Бюомга чүнтакни бириктириш

Фартукка белбогни бириктириш

ХТ

Амалий иш олдидан тикув машинаси ва құлда тикиш қуроллары билан ишлаш бүйича хавфсизлик техникаси қоидаларини тақорлранг.

1. Фартукнинг қисмларини бирлаштириб тикинг.
2. Вақтингчалик чокларни олиб ташланг.
3. Тайёр буюмнинг аввал астарини кейин ўнгини дазмолланг.
4. Тайёр буюмнинг сифатини текширинг.

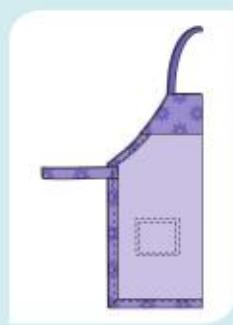
Тайёр маҳсулотнинг сифати

Буюмнинг ташқи күриниши танланган моделга мувофиқ, эстетик ва гигиеник талабларига мөс келиши лозим.

Тайёр маҳсулот яхши дазмолланган, вақтингчалик чоклар, бүр ва бошқа ортиқча белгилардан тозаланган бўлиши керак.

Чоклар кенглиги уларни бажариш бўйича техник талабларга мөс келиши керак.

Мато расмлари буюмнинг барча қисмларида битта йўналишда бўлиши лозим.

1. Фартук тикишда сиз қандай қийинчиликларга дуч келдингиз?
2. Қандай кўникумаларни эгалладингиз?

§ 28. БЮОМНИ БЕЗАТИШ

1. Суратларни күриб чиқинг.
2. Улардаги қайси безатиш усуллари сизга таниш?
3. Қандай материаллар ва асбоблардан фойдаланилган?

Безатиш – тайёр буюмнинг ташқи кўриниши асосан унга боғлиқ бўлган муҳим босқич. Безатиш ёрдамида оддий нарсалар эксклюзив буюмга айланади.

Кашталаш, босмалаш, аппликация ёки декупаж ёпиштириш, сутаж ёки тасма тушириш, тўрлаш сингари безатишнинг турли хил усулларини қўллаш туфайли ажойиб бетакрор буюм яратиш мумкин.

Буюмни безатиш амалий ва эстетик жиҳатдан қулай ва унинг умумий гояси ва вазифаси билан узвий боғлиқ бўлиши лозим.

Тұқимачилик буюмларини безатиш усуллари

Сутаж тушириш

Аппликация

Декупаж

Кашта

Мережка

Перфорация

Амалий иш олдидан тикув машинаси ва құлда тикиш қуроллари билан ишлаш бүйіча хавфсизлик техникаси қоидаларини тақрорланғ.

1. Тайёр буюмни безатишга керак бўладиган материаллар ва иш қуролларини танлланг.
2. Тайёр буюмни безанг.

Ишни таништириш. Күргазма ташкиллаштириш

1. Тайёр буюлар күргазмаси учун керакли асбоб-анжомлар ва жой танлланг.
2. Ишни намойиш этиш жараёнида ўз ғояларингизни айтиб, уни амалга ошириш йўлларини тушунтиринг.
3. Буюмни тайёрлаш ва унга ишлов беришнинг барча босқичлари кўрсатилган материалларни (эскиз, график ва технологик хужожатлар) тақдим этинг.
4. Буюмнинг таннархини эълон қилиб, сифатли буюм танлаш ва уни ясашнинг фойдалилиги ҳақида хулоса чиқаринг.
5. Ёрдамчи ташкилий-техник воситаларни ўйлаштиринг (мусиқа, интерактив воситалар ва ҳоказо).

ОВҚАТЛАНИШ МАДАНИЯТИ

§ 29. ҚОЗОҚ ВА ТУРЛИ ХАЛҚЛАР МАДАНИЯТИДА, УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ ЎРИНЛАРИДА ВА ДАСТУРХОН АТРОФИДАГИ ОДОБ-АХЛОҚ ҚОИДАЛАРИ

- Суратларни кўриб чиқинг. Уларда қандай халқларнинг миллий таомлари тасвирланган? Уни қандай аниқладингиз?
- Этикет ва одоб-ахлоқ сўзлари сизга танишми? Сиз бу тушунчаларга қандай таъриф берар эдингиз?
- Халқимизнинг (қозоқ, ўзбек) дастурхон атрофидаги одоб-ахлоқ маданияти билан боғлиқ қайси анъаналари сизга маълум?

Дастурхон атрофидаги одоб-ахлоқ маданияти этикет қоидаларини назарда тутади. Этикет – бу тартиб, ўзини тутиш одоби, одоб-ахлоқ меъёрлари.

Овқатланиш учун турли анъанавий таомлар билан ясатилган стол ёки овқатланиш маросими қозоқ халқида дастурхон ёки дастурхон боши дейилади. «Дастурхон» сўзи форс тилидан олинган бўлиб, «достур» – тўшама, «хон» – таом деган маънони билдиради.

Қадимий анъаналарга мувофиқ, энг иззатли меҳмон ўтовнинг эшигига қарама-қарши жой – тўрга ўтқазилган. Ҳурматли меҳмоннинг ўнг томонига ёши ва ижтимоий мақомига мувофиқ бошқа меҳмонлар жойлашишган, чап томондаги ўринни уй эгаси эгаллаган. Тўрнинг ўнг томони эркакларнинг, чап томони эса аёлларнинг (ошхона) ўрни деб ҳисобланган. Ўтовга кириш жойи остона – «бўсаға» деб аталган ва у ерга ҳеч ким ўтиргмаган. Ўтов ўртасидаги кичкина жой ўт боши, ўчоқ қоши деб аталган ва табаррук жой ҳисобланган.

Олов билан боғлиқ бўлган иримга мувофиқ ёниб турган ўчоқни айланиб ўтишга бўлмайди.

Сиз қандай мамлакатларда бўлдингиз? Шу мамлакатлардағи дастурхон атрофидаги одоб-ахлоқ ва овқатланиш маданияти ҳақида гапириб беринг.

Дастурхон расмини чизинг ва унинг атрофига ўз туғишган-ларингизни одоб-ахлоқ меъёрига мувофиқ жойлаштиринг.

Турли халқларнинг дастурхон атрофидаги ўзини тутиш алоҳидаликлари

Қозогистонда одамнинг ёшига алоҳида эътибор берилади. Катталар ҳар доим дастурхон атрофига биринчи бўлиб ўтирадилар. Меҳмонларни кузатаётib мезбонлар эзгу тилакларини билдиришади, йўлга таом ва ноз-неъматлар солиб беришади.

Тайландда санчқи билан овқат ейиш қўполлик ҳисобланади. Санчқилардан фақатгина таомни қошиққа солиш учун фойдаланадилар.

Яқин Шарқда, Ҳиндистонда ва Африканинг айrim худудларида овқатни фақат ўнг қўлда ейдилар, чунки чап қўл тоза ҳисобланмас экан.

Португалияда туздон ёки мурчдонни узатишни сўраш одобсизлик саналади. Улар ошпазнинг қўшган зираворларини етарли деб ҳисоблашади.

Турли халқларнинг (танлов асосида) дастурхон атрофидаги одоб-ахлоқ маданиятини таққосланг. Натижаларини жадвал турида беринг.

Меҳмонга боргандаги одоб-ахлоқ маданияти ҳақидаги видеолавҳалар томошаланг. «Мактаб ошхонасидағи одоб-ахлоқ қоидлари» мавзусида постер тайёрланг.

Чиройли безалган дастурхон тановул пайтида эстетик ҳузур бағишлийди, иштаҳани күтәради, меҳмонларга бўлган эҳтиромни билдиради. Овқатланиш анжомларидан фойдалана олиш маҳорати инсонга ҳар қандай вазиятда ўзини қулай ҳис қилишга имкон беради.

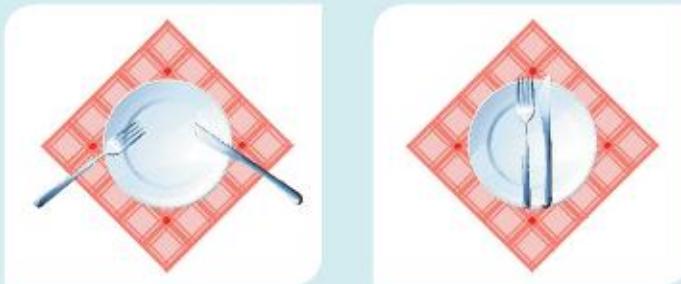
Дастурхон безаш – идиш-товоқ ва овқатланиш анжомларини тўғри тақсимлаш, шунингдек дастурхонни ўзгача безаш санъати.

Қайси вақтда, қаерда ва нима сабабдан ёзилишига қараб дастурхоннинг бир неча турлари мавжуд:

- нонушта;
- тушлик;
- кечки овқат;
- қахва ёки чой;
- фуршет, швед, коктейль;
- байрам (банкет), тўй дастурхони.

Дастурхон безашнинг ҳар бир турининг ўзига хос алоҳида идиш-товоқ ва овқатланиш анжомларининг тўпламлари бор. Шунингдек, дастурхон ёзиш ва безатишнинг барча турларига қўйиладиган умумий талаблар мавжуд.

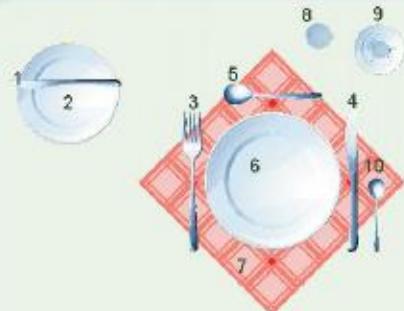
Барча овқатланиш анжомларини тўғри ушлаш керак. Санчқини – чап қўл, пичноқ ва қошиқни ўнг қўл билан ушлайди. Пичноқ ҳеч қачон оғизга олиб борилмайди. Юмшоқ таомлар (котлет, қовурилган тухум) санчқи ёрдамида ейилади. Бундай ҳолатда санчқи ўнг қўлда ушланади. Нон ва нон маҳсулотларини қўл билан кичкина узиб, мевалар – десерт қошиғи билан ейилади. Танаффус вақтида қошиқ ва санчқи ликоп (тарелка) четига суюб, овқатланиб бўлгандан сўнг эса уларни ликоп устига айқаш ёки параллель ҳолатда (сураттагидек) қўйилади. Фойдаланилган анжомларни дастурхоннинг устига қўйишга бўлмайди. Қўл сочиғи (салфетка) ликопнинг ўнг томонига қўйилади.

Нонуштага дастурхон безаш схемасини дикқат билан ўрганинг. Уйда овқатланиш анжомларини жойлаштиришни машқ қилинг.

- 1 – сариёғ учун пичноқ;
- 2 – нон ва сариёғ учун ликоп;
- 3 – санчқи;
- 4 – ошхона пичоги;
- 5 – десерт қошиғи;
- 6 – ликоп;
- 7 – газлама сочиқ;
- 8 – сув учун стакан;
- 9 – ликопчали қахва ёки чой пиёласи;
- 10 – чой қошиғи.

Овқатланиш анжомларини жойлаштириш схемаси

Ҳар қандай дастурхоннинг шартли элементи – газлама ва қофоз қўл сочиқлари.

Газлама сочиқлар – асосан зигит ва паҳтадан тайёрланади. Таом қабул қилишдан олдин улар буклаб, тиззага ёйилади.

Қофоз қўл сочиқлари оғиз суртишга мўлжалланган.

Тушлик ёки кечки овқат учун дастурхон безаб, яқинларингизни қувонтиринг. Бу жараённи фотосурат ёки видео кўринишида намойиш этинг.

1. Ушбу мавзуни ўзлаштириш давомида қандай янги билим ўргандингиз?

2. Олган билимингиз қандай ва қаерда керак бўлиши мумкин?

§ 30. ЯРИММАҲСУЛОТЛАРДАН ТАОМЛАР ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1. Таомлар тасвирини кўриб чиқинг.
2. Буларнинг қайсиларини тез, қайсиларини секин тайёр бўладиган таомлар қаторига кўшиш мумкин?
3. Уйингизда яриммаҳсулотлардан қандай таомлар тайёрланади? Уларнинг қандай ўзига хос хусусиятлари бор?

Яриммаҳсулотлар – озгина ишлов бериш орқали тайёр бўладиган маҳсулотлар. Кўпгина ҳолларда улар иситиш орқали тайёр бўлади, яъни уларни тайёрлашга 20 минутдан кўп вақт сарфланмайди.

Машхур яриммаҳсулотлар – вареник-лар, чучвара, қўймоқ, котлетлар. Бундай маҳсулотлар музлатилган ҳолатда тахминан 180 сутка вақт сақланади. Бу ўринда сақлаш муддати унинг мазалилигига таъсир этмайди.

Бугунги кунда яриммаҳсулотларнинг турли-туман ассортиментлари маълум. Бозорга стандарт талаблари га истеъмолчиларнинг хоҳишига жавоб бера оладиган юқори сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари чиқарилмоқда.

Яриммаҳсулотларнинг турлари

Гўштдан тайёрланган: котлет, тўғралган бифштекс, тефтелилар, фрикаделька, шницели, зрази ва ҳоказо.

Балиқдан тайёрланган: балиқ гўшти, балиқ котлетлари, балиқ таёқчалари ва ҳоказо.

Нон-кулчадан тайёрланган: уй шароитида пиширишга мўлжалланган турли-туман қиймали пирожкилар, музлатилган пицгалар ва лазанъялар ва ҳоказо.

Сабзавотлардан тайёрланган: сабзавот котлетлари, сабзавот дўлмалари (голубци), сабзавот зразлари, крокетлар ва ҳоказо.

Замонавий усуллар орқали музлатилган яриммаҳсулотларнинг хилма-хил турлари маҳсулотнинг дастлабки фойдали хусусиятларини сақлайди. Кундаликдаги таомномага турлича кўриниш беради ва энг асосийси, вақт зиқлигига мазали ҳамда фойдали таомларни тез тайёрлашга имкон беради.

«Яриммаҳсулотлардан тайёрланган таомларнинг фойдаси ва зарари» мавзусида мунозара ўтказинг. Ролларни, сўзлаш тартиби ва вақтини олдиндан келишиб олинг.

1. Яриммаҳсулотларнинг афзалликлари ва камчиликларини айтинг.

2. Мавзуни ўрганиш жараёнида олган билимингиз келажакда зарур бўладими?

§ 31. ТАОМЛАРНИ ТЕЗ ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1. Тасвирларни кўриб чиқинг. Сизга бу таомлар танишми?
2. Уларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини айтинг.

Тез тайёрланадиган таомлар қисқа вақт ичida тайёр бўлади ҳамда уларнинг тайёрланиши жуда оддий усулда амалга оширилади. Таомни тез тайёрлашнинг бир неча усулларини кўрсатиш мумкин:

– таомларни (омлет, пирог, пицца ва ҳоказо) тез тайёрлаш рецептларидан фойдаланиш;

– замонавий ошхона техникаларидан фойдаланиш. Таом тайёрлашда ёрдамчи сифатида ошхона комбайн, мультиварка, микротўлқинли пиширгич, нонпиширгич, шарбатсиқич ва ҳоказолар кўлланилади.

Таом рецептларининг оддийлигига қарамай, тайёрланадиган егуликлар жуда мазали ва хилма-хил.

Микротўлқинли пиширгичда ёки мультиваркада пишириладиган таомларнинг рецептларини танлаб олинг. Уйингизда тайёрланадиган шундай таомларнинг рецептлари билан ўртоқлашинг.

Товада пицца тайёрлаш технологиясини ўрганиб олинг.

Товада пицца пишириш

Хамир учун: 2 дона тухум, 4 ош қошиқ қаймок, 3 ош қошиқ майонез, 9 ош қошиқ бүгдой уни.

Масаллиқлар: 4 ош қошиқ кетчуп, 1 бөш пиёз, 150 г колбаса ёки мол гүшти, 1–2 дона помидор, 150 г пишлөк, таъбга кўра туз ва мурч.

ХТ

Амалий иш олдидан ошпазлик ишлари жараёнидаги хавфсизлик техникаси қоидаларини тақорорланг.

1. Тез тайёрланадиган таом рецептини танланг.
2. Унга керак бўладиган масаллиқларни аниқланг.
3. Тайёрлаш технологиясини ўрганиб чиқинг.
4. Таом тайёрлаш жараёнида керак бўладиган идишлар ва иш қурулларини аниқланг.
5. Таомни тайёрланг ва уни безатинг ҳамда синфга тақдим қилинг.

1. Тез тайёрланадиган таомни пишира олдингизми?
2. Қайси жараёнда қийинчиликка дуч келдингиз?
3. Оилангизда танавул қилинадигин тез пишириладиган таомларни айтинг.

§ 32. ДЕСЕРТ ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1. Тасвирларга қаранг. Улар орасида ўзаро қандай ўхшашлик бор?
2. Қандай ўйлайсиз, бу таомларнинг рецептти таркибига қандай масаллиқлар киради?
3. Бу таомлар қачон дастурхонга тортилади?
4. Ушбу таомлар сизларнинг ҳам оилангизда тайёрланадими? Уларни тайёрлаш технологияси қандай?

Десерт – тушкы ёки кечки таомдан кейин ёқимли маза-таъм бериш учун мўлжалланган, якунловчи овқат.

1. Кўшимча ахборот манбаларидан фойдаланган ҳолда миллий десерtlар рецептларини танлаб олинг.
2. Дунё бўйлаб виртуал саёҳат қилинг. Турли давлатларнинг қандай десерtlарни алоҳида ёқтиришини билиб олинг.
3. Қандай давлатларда бўлдингиз ва қандай миллий десерtlар ҳақида билдингиз?

Қозоқ халқининг пазандачилиги хилма-хил урф-одатлар, ўйинлар билан бир қаторда, турли-туман воқеалар, байрамлар, кенг миқёсдаги анъаналар ҳамда зиёфатлар билан боғлиқ. Қуда-андачилик, тўй, фарзанднинг дунёга келиши, Наврӯз, Қурбон ҳайити каби байрамлар ҳеч қаҷон ширинликларсиз ўтмаган.

Жент (толқон) – қозоқ халқининг миллий десерти, толқондан (янчилган тариқ донлари) сариёғ ва қанд қўшиб таёrlанади. Унинг учун масаллиқлар танлаш доираси кенгайган шу кунларда уй бекалари майиз, ёнғоқ, шоколад, какао кукуни, творог ва бошқалардан фойдаланишмоқда.

Жент тайёрлаш технологиясини ўрганиб чиқинг.

Масаллиқлар: 350 г толқон, 2 ош қошиқ асал, 180 г қант, 180 г сариёғ, 7 ош қошиқ сут, 1 чой қошиқ какао кукуни, 1,5 чой қошиқ кунжут, майиз, ёнғоқ – таъбга кўра.

1. Рецептига асосланган ҳолда десерт тайёрлашнинг тартибини тузинг. Уни дафтарингизга ёзинг.
2. Олдиндан тайёрланган маҳсулотлардан десерт тайёрланг.

1. Десерт инсоннинг овқатланишида қандай аҳамиятга эга?
2. Сиз қандай ўйлайсиз, кўпгина десерtlар таркибиға нима учун мевалар киритилган?

ҮЙ-ЖОЙ МАДАНИЯТИ

§ 33. ГИГИЕНА ҚОИДАЛАРИ. ХОНАНИ НАМ ВА ҚУРУҚ ТОЗАЛАШ

1. Фотосуратларни күриб чиқинг. Суратларда нималарни күриб турибсиз?

2. Ўз хонангизни қандай қилиб тоза сақтайсиз?

Үй-жойларга қўйиладиган асосий гигиеник талабларига организм учун мақбул бўлган ҳаво оқимининг тезлиги, ҳаво намлиги ва ҳарорат ҳолатини яратиш; кулай ёриқ ва товуш ҳимояси билан таъминлаш; тозаликни сақлаш киради.

Гигиена қоидаларини риоя қилиш одам соғлигини ва унинг меҳнат қилиш қобилиятини сақлаш учун зарур.

Тозалаш турлари

Кундалик (қуруқ)	Хонани шамоллатиш, тўшак-ўринларни йигиш, иш ўрнини йигишириш, буюмларни йигиш, ахлатни чиқариб ташлаш, хонани чангютгич билан тозалаш, ошхонани тозалаш.
Ҳафталиқ (нам)	Гулларга сув қўйиш, чангларни артиш, полни ювиш.
Мавсумий (тўлиқ тозалаш)	Деразаларни, кафелларни, шифтни артиш, жиҳозларни тозалаш ва ҳоказо.

Хонани тозалашга мўлжалланган асбоб-анжомлар

Мочалка ва латталар

Нам ва қуруқ тозалашга ҳамда идишларни ювишга мўлжалланган.

Половгич ва челак

Пол ювишга мўлжалланган.

Чўткалар

Ҳар хил юзаларни тозалашга мўлжалланган.

Чанготгичлар

Чанг ва ифлослардан тозалашга мўлжалланган.

Хонани тозалашнинг бир турини ёзма равишда тавсифланг.
Унга постер ясанг ва тақдимот тайёрланг.

Келажақдаги тозалаш асбоб-анжомларининг намунасини ўйлаб топинг ва расмини чизинг.

1. Бинони тозалашга қандай санитария-гигиена талаблари қўйилади?

2. Бинони (уйни, хонани ва ҳоказо) тозалаш жараёнида қандай замонавий техник воситалардан фойдаланасиз?

§ 34. КИЙИМ ВА ПОЙАФЗАЛ ПАРВАРИШИ. УЛАРНИ САҚЛАШ

1. Тасвиirlарга қаранг. Тасвиirlардаги нарсалардан фойдаланиш мақсадини тушунтириңг.
2. Кийим ёрлигіда қандай белгилар бор ва улар нимани билдиради?

Кийим ва пойафзал парваришининг турлари

Тозалаш
(куруқ, кимёвий)

Ювиш (құл ёки
машина билан)

Сақлаш

Қуритиш

Кийимларни түгри сақлаш уларни узоқ муддат фойдаланишга имкон беради. Кийим ва пойафзалларни мавсумий сақлашдан олдин албатта уларни тозалаш керак. Мана шу мақсадда түрли чүткалардан фойдаланиш мүмкін. Устки кийимларни кийим илгичга илиб шамоллатиш керак. Кийим илгичнинг ўлчами кийимга мос бўлиши керак. Кийимнинг ҳамма тутмаларини қадаб, белбоғларни боғлаб қўйган маъкул.

Кийимни чангдан асрash учун маҳсус қоғоз ёки полиэтилен халтапарда сақлаган афзал. Тўқима кийимларни чўзилиб кетмаслиги учун кийим илгичга илмаслик лозим. Кийимни ҳавоси қуруқ жойда, шкаф ёки кийим сақланадиган маҳсус хонада (гардероб) сақлаш зарур. Иложи борича кийим билан бирга ҳидли нарсаларни сақламаган маъкул.

Кийимни тозалаш, ювиш ва дазмоллаш түғрисидаги ахборотни ундағы ёрлиқлардан (кийимнинг астарига тикиладиган махсус тасмалар) үқишига бўлади.

Кийим парвариши бўйича белгилар

Ювиш

Куритиш

Оқартириш

Кимёвий тозалаш

Сиқиши ва куритиш

Дазмоллаш

Кўйлакни дазмоллаш

1. Кийимдаги ёрлиқни диққат билан кўриб чиқинг. Газламанинг тури ва керакли ҳарорат режимини аниқланг.
2. Дазмол юзасининг тозалигини текширинг.
3. Дазмоллаш таҳтасига кийимни ёйинг.
4. Энг олдин майда қисмларни дазмолланг.

5. Дазмоллаб бўлгач, кийимни илгичга илиб ёки фижимланмайдиган қилиб таҳлаб қўйинг.

Интернет-ресурслардан фойдаланиб, махсус видеолавҳалардан дазмоллаш жараёнини кузатинг. Дазмоллашни тўғри бажаришни ўрганинг.

Оёқ кийимлар, яъни пойафзалларни ҳам парваришлаш ва тўғри сақлашга эътибор бериш зарур. Оёқ кийимларни имкон борича қуёш нури тушмайдиган қуруқ жойда сақлаш керак. Ёрқин рангли пойафзалларни қора рангиларидан иложи борича алоҳида сақлаган маъқул.

1. Устки кийим ва пойафзални парваришлаш учун қандай воситалардан фойдаланасиз?

2. Устки кийим ва пойафзални қандай сақлайсиз?

§ 35. МАНЗАРАЛИ-ГУЛЛИ ЎСИМЛИКЛАРНИНГ ТУРЛАРИ. ГУЛЧИЛИКДАГИ БАҲОРГИ ИШЛАР

1. Суратларни кўриб чиқинг. Сиз қандай гул турларини биласиз?
2. Уйингизда ёки боғингизда қандай гуллар бор?
3. Уларнинг қайсилари бир йиллик, қайсилари кўп йиллик ўсимликлар ҳисобланади?

Баҳор – гулчилар учун масъулиятли фасл. Мана шу паллада тупроқни юмшатиш, ўғитлаш, уруғ экиш, кўчат ўтқазиш сингари ишлар амалга оширилади.

Гулчилиқдаги баҳорги ишлар

Тупроқни гул экишга тайёрлаш

Ўсимликларнинг эски томирлари, йирик тошлар ва зараркунандаларнинг қуртларидан тозалаб, тупроқни ағдариш, хаскаш билан текислаш ва юмшатиш лозим.

Ўғитлаш.
Қўшимча озиқлантириш

Тупроқнинг тузилишини яхшилаш ва ҳосилдорликни ошириш учун органик ва минерал ўғитлар солиш тавсия этилади.

Уруғ экиш

Уруғларни экишнинг учта усули мавжуд: қаторлаб (жўякка экиш), уялаб (тўплаб-тўплаб чуқурчага экиш), сепиб (юзага бир текис тақсимлаб) экиш.

Кўчатлаш (очиқ тупроққа кўчириб ўтқазиш)

Тугунакплиёзни

Тугунакни

Тувакдан ниҳолни

Гулзорни камдан-кам, лекин тупроқнинг барча қатламлари намла-надиган қилиб, сероб сугориш керак. Тез-тез сугориш зиёнли. Ҳар бир сугоришдан сўнг иккинчи куни ўсимликнинг илдизига ҳаво осон ўтиши учун тупроқни енгил юмшатиш керак.

«Манзарали боғдорчилик ва гулчилиқда иш қуролларидан фойдаланишда хавфсизлик техникаси қоидалари» мавзусида плакат ёки постер тайёрланг.

1. Мактаб томорқасида манзарали-гулли ўсимликларнинг уруғларни очиқ тупроққа экишни бажаринг.

2. Дафтарингизга бажарилган ишларнинг турини ва бориши-ни ёзиб боринг.

Кўпгина афсона ва ривоятлар гуллар билан боғлиқ. Лола ҳақидаги ривоятга мувофиқ баҳт айнан сариқ лопанинг ғунчасида яширинган бўлиб, унга ҳеч ким етиша олмас экан, чунки у гул ҳеч қачон очилмас экан. Кунлардан бир куни сариқ гулни кичкина бола қўлига олади ва лола ўзи очилади. Боланинг қалби, кувноқ ва баҳтли кулгуси ғунчанинг очилишига сабаб бўлади.

1. Бир йиллик гуллар кўп йиллик гуллардан нимаси билан фарқланади?

2. Кўчат экиш ва уни парваришилашда қўлланиладиган қандай иш қуролларини биласиз?

САНИТАРИЯ-ГИГИЕНА ТАЛАБЛАРИ

1. Иш бошлаш олдидан құлни совун билан яхшилаб ювш керак.
2. Иш үрни яхши ёритилиши лозим. Ёруғлик манбаи чап ёки олдинги томонда бўлиши керак.
3. Қулай ва ишончлилик учун иш асбоблари ва мосламаларини текис ва тоза жойга жойлаштириш зарур.
4. Тўқиши жараёнида ўриндиқнинг орқасига суюниб, тўғри ўтириш лозим. Кўз билан буюм орасидаги масофа 35–40 см дан кам бўлмаслиги шарт.
5. Тикув машинасининг олдида бош ва гавдани сал энгаштириб, тўғри ўтириш керак. Кўз билан буюмнинг орасидаги масофа 30–40 см бўлиши зарур. Тирсаклар – стол юзаси сатҳида бўлиши лозим.
6. Иш давомида танаффус қилиш керак.

ХАВФСИЗЛИК ТЕХНИКАСИ ҚОИДАЛАРИ

• Сим билан ишлашда

1. Симларни ғалтакга ўралган ҳолда ёки калава шаклида сақланг. Симнинг уни калава (ўрам) ичига қайрилган бўлиши шарт.
2. Симни қирқиш пайтида уни кўзга яқин ушламанг.
3. Симни тўғрилаган пайтда қўлқоп кийиб олинг.
4. Симнинг ўткир учидан жароҳатланишдан сақланинг.
5. Ишнинг сўнгига ўз иш ўрнингизни йигиштиринг.

• Фототехника билан ишлашда

1. Билим ва малакангиз бўлмаса, камерани қисмларга ажратманг.
2. Объективни қуёшга қаратманг, у орқали қуёшга қараманг.
3. Камерани ҳаддан ташқари нам, иссиқ ёки совуқ жойга қўйманг.
4. Камерани қуёш нури тушадиган жойда қолдирманг.
5. Камерани ёмғир, кум, чанг ва нам ҳаво таъсиридан асрранг.
6. Фотоаппаратури телевизор, музлатгич, микротўлқинли пиширгич ва ҳоказо каби юқори электромагнит майдони манбаларидан узоқроқ қўйинг.
7. Ҳароратнинг тўсатдан ўзгариши вақтида у меъёрга келмагунича, фотоаппаратдан фойдаланманг.
8. Камерани силтаманг, уни тушириб юборманг, агар шундай нохуш ҳол юз берса, уни албатта ишлатиб, текшириб кўринг.

• Түкиш симлари ва илгаклардан фойдаланишда

1. Түкиш симлари ва илгакларни маҳсус қутичада сақланг.
2. Занглаган түкиш симлари ва илгакларни ишлатманг.
3. Қайчини маҳсус қутичада сақлаш лозим. Түкиш пайтида қайчи-нинг ҳалқали томонини ўзингизга қаратиб, ёпиқ ҳолда қўйинг.

• Пазандалик ишларини бажаришда

ишни бошлашдан олдин:

1. Ошхона жиҳозларининг созлигини, ашё-анжомлар ва унинг бел-гиларини текшириб чиқинг.
2. Идишларнинг бутунлигини текширинг, сирининг кўчган ёки дарз кетган жойлари бўлса аниқланг.
3. Шамоллатгични ишга қўшинг.

ишилаётган вақтда:

1. Ошхона электр плитасини ёқишдан олдин диэлектрик гилам устида туриб, унинг корпусида ерга уланган электр ҳимоя симининг борлиги ва ишилашини текширинг. Стол устига ўрнатилидиган электр плитасини ёқишдан олдин унинг шнури ва вилкасининг бутунлигини текширинг, плита тагига ёнмайдиган таглик қўйинг. Очиқ спиралли электр плитасидан фойдаланиш таъқиқланади.
2. Сабзавотларни эҳтиёткорлик билан тозаланг. Картошка тозалаш учун тарновли, балиқ тозалашга кураксимон пичноқни ишлатинг.
3. Нон, гастроном маҳсулотлари, сабзавотлар ва бошқа маҳсулотларни яхши чархланган ўткир пичноқ билан маҳсус тахтача устида, ке-сиш усуулларига амал қилган ҳолда кесинг: чап қўлингиз бармоқлари букилган ва улар пичноқдан маълум масофада бўлиши лозим. Хом ва қайнатилган сабзавотлар, гўшт, балиқ ва бошқа маҳсулотларни кесиш учун алоҳида-алоҳида тахтачалар ишлатилади.
4. Гўштқиймалагич билан ишлаганда, гўшт ва бошқа маҳсулотларни гўштқиймалагичга маҳсус турткич билан итариб киргизиш керак.
5. Қўл қирғичлари билан ишлаганда хавфсизлик техникаси қоидаларига риоя қилинг, масалликларни маҳкам ушланг, майда қисмларни ишлатманг.
6. Пичноқ ва санчқиларни бир-бирингизга фақат дастасини олдига қаратиб узатинг.

7. Қайнаш вақтида суюқликнинг идишдан тошмаслигига эътибор беринг, унинг қопқогини сочиқ ёки ушлагич билан олиш лозим.

8. Озиқ-овқат чиқиндиларини вақтингчалик оғзи ёпиладиган ахлат-донда сақлаш лозим.

ишни якунлагандан сўнг:

1. Электр плитасини ўчиринг, ўчиришда шнуридан тортманг.

2. Ошхона анжомларини, иш столини, идишларни яхшилаб ювиб қўйинг.

3. Ахлатлар, чиқиндилар ва қолдиқларни маҳсус ажратилган жойга олиб чиқиб ташланг.

4. Кийимларни алмаштиринг, шамоллатгични ўчиринг ва қўлингизни тозалаб ювинг.

• Газлама билан ишлашда

иш вақтида:

1. Игналар ва тўғноғичларни маҳсус белгиланган жойда сақланг (игна ёстиқча, қутича ва ҳоказо), уларни иш ўрнида қолдирманг.

2. Занглаган игналар ва тўғноғичлардан фойдаланманг.

3. Газламага андазаларни тўғноғичнинг ўткир учи билан ўзингиздан тескари йўналишда қаданг.

4. Қайчиларни маҳсус жойларда сақланг, учларини ёпиқ ҳолатда тутиб, бир-бирингизга дастасини олдинга қаратиб узатинг.

5. Тикув машинанинг қўзғалувчи қисмларига эгилиб яқинлашманг.

6. Тикув машинада ишлаганда игна қўлни зарарламаслиги учун бармоқларни қисиши тепкисига яқин тутмаслик керак.

7. Ипни қайчи билан кесинг.

ишни якунлагандан сўнг:

1. Тикув машинасини электр тармоғидан ажратиб қўйинг.

2. Иш қуроллари ҳолатини назорат қилинг ва иш ўрнини яхшилаб тозалаб қўйинг.

3. Маҳсус кийимингизни алмаштиринг ва қўлингизни тозалаб ювиб олинг.

- Электр дазмол билан ишлашда

ишни бошлашдан олдин:

1. Дазмолнинг вилкаси ва электр симининг изоляцияси бутунлиги ни текширинг.
2. Дазмол тагига кўйиладиган иссиқقا чидамли маҳсус таглик, ди-электрик гиламча борлигига аҳамият беринг.

иш вақтида:

1. Электр дазмолни фақат қуруқ қўл билан электр токига уланг ва узинг.
2. Иш вақтидаги қисқа танаффусда электр дазмолни иссиқقا чидамли тагликка қўйинг.
3. Қизиб турган дазмолнинг электр шнурига тегмаслигини назорат қилинг.
4. Қўлни куйдириб олмаслик учун қизиб турган дазмолнинг металл қисмига тегманг ва газламани хаддан ташқари намламанг.
5. Электр токига уланган дазмолни назоратсиз қолдирманг.
6. Дазмолнинг нормал ишлашини кузатинг ва иш тугагач, уни вилкасидан ушлаб тортиб, электр токидан ажратиб қўйинг.

ишни якунлагандан сўнг:

1. Электр дазмолни тоқдан ажратинг.
2. Иш ўрнини тартибга келтиринг.
3. Кийимингизни алмаштириб, қўлингизни яхшилаб совунлаб ювинг.

ЛУГАТ

ВИЗУАЛ САНЪАТ

Автопортрет – рангтасвир, ҳайкалтарошлиқ, графикадаги портрет жанри турларидан бири, рассомнинг ўзини ўзи тасвирлаган асари.

Анимация – кино санъати ва унга оид асарларининг (мультфильм), шунингдек технологиялар тури.

Бухта – симларни ҳалқа ёки ўрам кўринишида ўзига хос усулда жойлаштириш.

Графика – асосий тасвирлаш воситалари сифатида чизиқлар, штрихлар, доғлар ва нуқталардан (ранг қўлланилиши мумкин, лекин рангтасвирдан фарқи бунда у фақат ёрдамчи вазифасини бажаради) фойдаланиладиган тасвирий санъат тури.

Декорация – буюм, хона ёки саҳнага бадиий безак бериш.

Колорит – картинарадаги бўёқларнинг ўзаро нисбати, ранглар қониклиги.

Пластилинли мультипликация – мультипликациянинг бир тури, пластилинли обьектларни кадрлар орасидаги оралиқда ўзгартириш орқали ушбу обьектларни кадрлаб тушириш йўли билан ясаладиган фильм.

Портрет – ҳаётда мавжуд ёки мавжуд бўлган бир ёки бир неча кишининг турли-туман бадиий усуллар (рангтасвир, графика, ҳайкал, фотография) орқали чизилган тасвири.

Репродукция – санъат асарларини фотосурат, клише (нусха кўчириш) орқали ёки кўл билан аслини кўчириб чизиш йўли асосида қайта ишлаб кўрсатиш.

Санъат – бадиий ижодкорлик, инсоннинг маънавий ҳаётидаги энг муҳим соҳалардан бири; олам тасвирини бадиий тимсоллар билан тасвирлайдиган ижодий фаолият.

Соялар театри – катта, ярим шаффофт зангори экран ва ингичка таёқчалар ёрдамида бошқариладиган рангли яssi қўғирчоқлар ёрдамида ташкил қилинадиган визуал санъат тури. Бунда қўғирчоқлар экраннинг орқа томонига суюб қўйилади ҳамда улар соя каби кўринади.

Сценарий – хатти-ҳаракатлар, хис-ҳаяжонлар ва луқмалар (реплика) тафсилоти баён этилган, кино ёки телефильм учун мўлжалланган драматик асар, шунингдек, театр томошаси, спектаклнинг қисқа сюжетли схемаси.

Тасвир фаолиятдаги ноанъанавий усуллар – тасаввурни, ижодкорликни, ташаббускорликни, яккалик ва ўзига хосликни ривожлантириш учун ниманидир тасвирлаш нуқтаи назаридан одат-

даги анъанавий материалларнинг турли-туман воситалар билан уйғунлаштирилиши ва бир неча техниканинг бирйўла қўлланилиши.

Тауматроп – оптик иллюзияга асосланган ўйинчоқ: икки тарафида расм чизилган думалоқ қофозни ўқи бўйлаб тез айлантирганда ундаги расм бирлашиб кетгандек кўринади.

Тақдимот – янгидан пайдо бўлган, вужудга келган маълум бир ижод маҳсулини оммага таништириб, намойиш этиш.

Тус – рангдаги нозик фарқ, битта рангнинг ҳар хиллиги; бир рангдан бошқа рангга нозик ўтиш.

Фактура – объект юзасининг сифати, ғадир-будурлиги.

Флипбук – тез вараклаш жараёнида ҳаракат иллюзиясини ҳосил қиласидиган расмлар чизилган кичкина китоб.

Фон – расм, картина чизиладиган асос ранг, тус; картинашни орқа плани.

Фотосанъат – фотографиянинг тасвирлаш ва ифодалаш имкониятларидан фойдаланувчи санъат тури.

Штрих – ингичка қисқа чизик.

Чизиқли расм – график қуроллар: контур чизиқлар, штрих, доғлар ҳамда шу воситаларнинг турли-туман уйғунлиги (штрихлар қоришимаси, доғлар, чизиқлар уйғунлиги ва ҳоказо) орқали қўлда бажариладиган тасвир.

Эксперимент – ўрганиладиган объектни фаол ўрганиш; уни ўрганувчи бошқара оладиган шараоитда тадқиқ этиш, тажриба ўтказиш, синааб кўриш.

МАНЗАРАЛИ-АМАЛИЙ САНЪАТ

Буюмнинг схемаси – буюмнинг таркибий қисмлари ва улар орасидаги боғлиқлик шартли белгилар билан тасвирланган график ҳужжат.

Тўқиши – маҳсус машина (механик тўқиши) билан ёки содда асбоблар (илгак ва тўқиши симлари, игна, вилка) ёрдамида бир-бири билан илмоқлаб бириктириш ва бир ёки бир неча ипдан илмоқ ясаш орқали мато (ёйма) ёки буюм (кийим ёки интеръер элементлари) тўқиши жараёни; манзарали-амалий санъат тури.

Тўқиши схемаси – тўқиши жараёнида қўлланиладиган илмоқлар, уларнинг тартиби, бир-бирига ҳамда бошқа нақш қаторларидаги илмоқларга нисбатан жойлашишининг график тасвири.

ДИЗАЙН ВА ТЕХНОЛОГИЯ

Андаза – буюм қисмининг қофоз, калька, газлама, чарм ёки бошқа материаллардан ясаладиган кўчирмаси.

Ағдарма чок – иккита қисмни четини бириктириб, сўнгра тескарисига ағдариш.

Бахя – газламада иплар чатишининг тугалланган жараёни.

Бахяқатор – газламада баҳяларнинг тақрорланадиган қатори.

Бахялаб ёпиштириш – бир-бирининг устига қўйилган иккита ёки бир неча қисмни бириктириш ёки чокларни пардозлаш баҳяқатори билан маҳкамлаш.

Бахялаб тикиш – қисмнинг букилган четини тўғри чок билан бириктириш.

Бичик – тикиладиган буюм қисмларининг ҳақиқий ўлчамдаги чизмаси.

Бостириб тикиш – буюм ёки қисм четини безак баҳяқатори билан тикиб чиқиш.

Букиб кўклиш – қисмнинг букилган четини тўғри баҳя билан вақтинча бириктириш.

Буюмни бичиш – буюмни тайёрлаш учун газламадан (матодан) унинг алоҳида қисмларини ўлчаб, қирқиб олиш жараёни. Андаза асосида қирқиб олинган бўлаклар – кийим қисмлари деб аталади.

Газмол (мато) кенглиги – матонинг бир жиягидан иккинчи жиягига қадар узунлиги.

Гулжияк (сутаж) – тўқимачилик буюмларини безаклашга мўлжалланган ипак чилвир.

Дазмол босиши – буюмнинг фижимланган жойларини йўқотиш, охирги намлаб-иситиб ишлов беришни амалга ошириш.

Дазмоллаб текислаш – чок ҳақини бир томонга ётқизиш ва шу холатда дазмоллаб қотириш.

Дазмоллаб юпқалаш – чок қалинлигини ёки қисм четини кичрайтириш.

Декупаж – бу қофздаги тасварни мато юзасига ёпиштириб, сўнгра лак билан қотириб безатиш усули.

Дизайн – лойиҳалашнинг ўзига хос усули бўлиб маҳсулотга асосий қўлланилишидан ташқари физиологик ва психологияк қулайлик, юқори функционаллик, тежамкорлик, чиройлилик сифатларини бериш.

Кўклиш – бир-бирининг устига қўйилган иккита қисмни вақтинча бириктириш.

Муаллифлик қўғирчоқ – қўл меҳнати билан бир донагина ясалган қўғирчоқ.

Намуна-андаза – чок ҳақи билан олинган андаза.

Перфорация – матода турли нақшлар ўйиш йўли билан безатиш усули.

Сунъий материаллар – кийим, бош кийим, пойафзал ва ҳоказоларни тайёрлашда қўлланиладиган, табиий материалнинг ўрнини боса оладиган тўқима материаллар.

Тикувчилик материаллари – тола, ип ва улардан ясалган буюмлар.

Технология – кўзланган натижага етишиш учун усуллар ва асбобларнинг йигиндиси; кенг маънода – амалий вазифани бажаришда илмий билимни қўллаш.

Тикувчилик материалларининг фактураси – газлама юзасининг сифати (текис, дағал ва ҳоказо).

Чок – кийим қисмларини баҳялар билан улаш, биритириш жойи.

Чок кенглиги – кийим қисмлари кесими четидан чокка қадар масофа.

Чок ҳақи – буюм чокини ишлашда кийим қисми бичигида кўшимча олинадиган ўлчам.

Қадамоқ – фурнитура (тугма, пистон, илгак кабилар), безакларни буюмга доимий баҳя билан биритириш.

Қўғирчоқ – мато, қофоз, ёғоч, чинни (фарфор), пластик ва бошқа материаллардан ясалган одам ёки ҳайвон туридаги буюм.

ОВҚАТЛАНИШ МАДАНИЯТИ

Дастурхон (стол) безаш – столни овқатланиш учун тайёрлаш ва безатиш.

Десерт – тушки ва кечки овқатдан кейин ёқимли маза-таъм берувчи, дастурхонга барча егуликлардан сўнг қўйиладиган якунловчи ширин таом.

Жадал пазандачилик – пазандалик таомларини тайёрлашнинг жадал усули.

Овқатланиш маданияти – таом қабул қилиш вақтида ўзини тўғри тутиш, тўғри ва чиройли овқатланиш.

Яриммаҳсулот – дастлабки ишлов берилган, лекин истеъмол қилиш учун тўлиқ ишлов беришни талаб этадиган маҳсулот.

УЙ-ЖОЙ МАДАНИЯТИ

Гигиена – меҳнат ва турмуш тарзининг инсон саломатлигига таъсирини ўрганувчи ҳамда касалликнинг олдини олишга йўналтирилган чораларни, санитария меъёrlари ва қоидаларини ишлаб чиқадиган медицинанинг бир бўлими.

Гулчилик – гулларни парваришиш, иссиқхоналар қуриш ва очиқ тупроқда яшил кўчатларни ўтқазиш каби ўсимликларни манзарали безатиш мақсадида етишириш ҳамда ўстириш билан шуғулланувчи ўсимлишшуносликнинг бир тармоги.

Манзарали-гулли ўсимликлар – интеръер, хиёбонлар ҳамда боғларни безатиш учун ўстириладиган ўсимликлар.

Уй-жой гигиенаси – гигиенанинг бир бўлими бўлиб, ўрганиш фани уй-жой шароитлари ва унинг инсон саломатлигига таъсiri ҳисобланади.

ИЛЛЮСТРАЦИЯЛАР РҮЙХАТИ

ВИЗУАЛ САНЪАТ

1. Абильхан Қастеев «Чўқан Валихановнинг портрети».....	6
2. Леонардо да Винчи «Мона Лиза» («Джоконда»)	6
3. Нефертити бюсти.....	6
4. Жан Огюст Доминик Энгр «Никколо Паганини портрети»	6
5. Луи-Мишель ван Лоо «Франция қироли Людовик XV нинг портрети».....	6
6. Леонтий Миропольский «М. В. Ломоносовнинг портрети»	7
7. Валентин Серов «Мика Морозовнинг портрети».....	7
8. Магауия Аманжолов «Сахро донишмандлари»	8
9. Агимсали Дузелханов «Абилай Хон»	8
10. Гулфайрус Исмайлова «Оиласвий портрет»	8
11. Турсин Абуов «Шакарим Қудайбердиев»	8
12. Александр Пушкин «Автопортрет»	12
13. Архат Жусупов «Абай»	12
14. Архат Жусупов «Мұқағали Мақатаев».....	12
15. Евгений Сидоркин «Гулбарчин».....	14
16. Евгений Сидоркин «Күкпар»	14
17. Серик Буксиков «Д. Қонаевнинг портрети»	14
18. Трэвис Шмидт. Симдан ясалган портрет.....	16
19. Джузеппе Арчимбольдо «Император Рудольф II нинг Вертуун қиёфасидаги портрети»	16
20. Джейн Перкинс «Альберт Эйнштейн портрети»	16
21. Нагимбек Нурмухаммедов «А. Қастеевнинг портрети»	18
22. Абдуғани Тошбоев «Автопортрет».....	18
23. Баки Урманче «Раққоса Шара Жиенқулованинг портрети»	18
24. Майса Иқиласова «Иек артқан теңізге...»	22
25. Амандос Ақанаев «Абадият ҳақида достон». Фрагмент.....	22
26. Серик Буксиков «А. Б. Ордабаевнинг портрети».....	22

КАСБЛАР ЛҮГАТИ

Актёр – театр ва кинода ролларни ижро этувчи сънаткор.

Аниматор – мультфильм яратувчи рассом.

График-рассом – графика билан шугулланадиган рассом.

Дегустатор – маҳсулотнинг таъми ва ҳиди бўйича сифатини аниқлайдиган мутахассис.

Декоратор – сурат, кино тушириш майдончасини, саҳнани (тадбир ва анжуманларни) безатувчи, декорациялар тайёрловчи рассом.

Дизайнер – дизайн бўйича мутахассис, рассом-конструктор.

Модельер-конструктор – кийимлар, пойафзаллар, бош кийимлар ва аксессуарларнинг янги моделларини ишлаб чиқиш бўйича мутахассис.

Овоз режиссёри – овоз-товуш материалларини ишлаб чиқарадиган, унинг тайёрланишига раҳбарлик қиладиган ва эфирга узатадиган радио ва телевидениядаги ижодий хизматкор.

Овоз берувчи актёр – кино, театр, мультфильмлар ва компьютер ўйинларида репликаларга овоз берувчи актер ёки сухандон.

Оператор – кино ёки телевиденияда камерага туширувчи мутахассис.

Ошпаз – овқатлар тайёрлаш бўйича мутахассис.

Портретнавис – портрет яратувчи рассом.

Режиссёр – ижодий хизматкор, бадиий ташкилотчи, театр, кино ёки телевизион томошалар ва умуман барча томошавий дастурларнинг раҳбари.

Сънатшунос – санъат назарияси бўйича мутахассис.

Қандолатчи – ширин, ширали озиқ-овқатлар тайёрлайдиган ошпаз.

Қўғирчоқчи – парда ортидан туриб, иплар, таёқчалар, маҳсус қўлқоплар ёрдамида қўғирчоқларни бошқарадиган қўғирчоқ театрининг артисти.

Умумий овқатланиш соҳаси технологи – умумий овқатланиш корхоналарда ошпазлик ва қандолатчилик маҳсулотларини яратиш, ишлаб чиқариш ва сифатини назорат қилиш бўйича мутахассис.

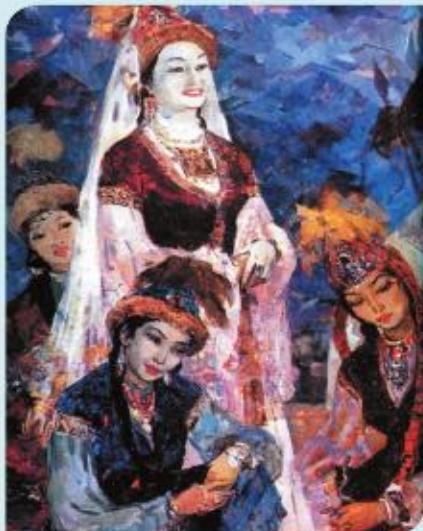
Тикув ишлаб чиқариши технологи – тикув маҳсулотларининг сифатини назорат қилувчи, уларнинг янги турларни ва ишлаб чиқариш бўйича технологияларни яратувчи мутахассис.

Фотосуратчи – фотосуратга олувчи ва фотосуратлар бўйича мутахассис.

Манзарали-амалий санъат рассоми – манзарали-амалий санъат буюмларини (асарларини) тайёрлаш бўйича мутахассис.

Тикувчи – тикиш билан шугулланадиган мутахассис.

ГАЛЕРЕЯ

Г. Исмайлова
«Қыз Жибек ролидаги
К. Байсейтованинг портрети»

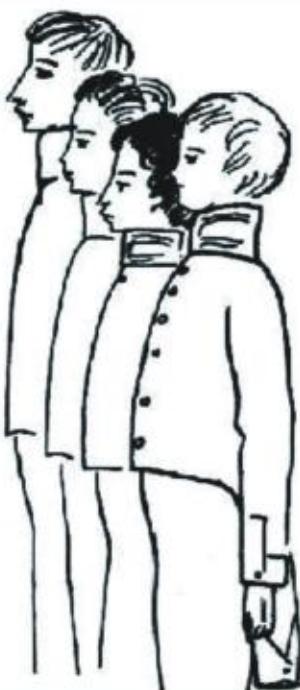
Н. Крутильников
«Балиқчи
Б. Рахимбаевнинг портрети»

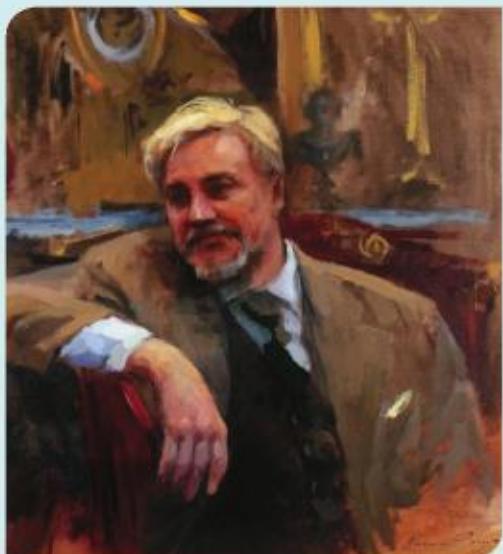
Е. Сидоркин
«Алпомиш ботир»

Г. Исмайлова
«Б. Тулегенованинг портрети»

Н. Рушева
«Лицейчилар»

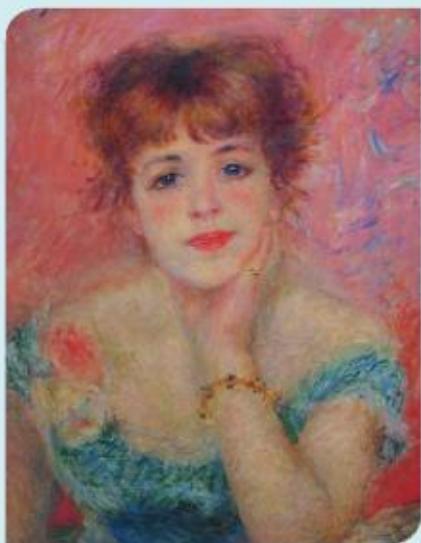
Б. Клементьев
«В. Васильевнинг портрети»

Н. Рушева
«Н. Гончарованинг портрети»

Н. Абишев
«Куй садоси»

О. Ренуар
«Актриса Ж. Самарининг
портрети»

Н. Абишев
«Б. Шукеновнинг
портрети»

А. Черкасский
«Жамбул Жабаев ва Дина Нурпеисова»

Т. Ордабеков
«Буқар жиров»

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РҮЙХАТИ

1. Адамчик М. В. Все секреты портретной фотографии. – Минск: Харвест, 2010.
2. Асанова Б., Жаксыбергенов А., Данилушкина С. Рисунок и графика: учебник. 2-е изд. – Астана: Фолиант, 2012.
3. Бурганская Т. М. Основы декоративного садоводства: учебное пособие. В 2 ч. Ч.1. Цветоводство. – 2-е изд., испр. – Минск: Выш. шк., 2012.
4. Кайнбаева Ж. С. Куклы в системе культуры: учебное пособие. – Уральск, 2004.
5. Мауленова Г., Амандыкова Д. Технология и техника графики: учебное пособие. – Астана: Фолиант, 2011.
6. Сегізбайұлы К. Қазақы дастарқан. – Алматы: Атамұра, 2011.
7. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5–9-сыныптарына арналған «Көркем еңбек» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана: Ұлттық білім академиясы, 2016.
8. Энциклопедия искусства: Терминологический словарь / под общ. ред. Г. К. Шалабаевой. – Алматы: 2010.
9. 100 шедевров искусства Казахстана. Живопись. Скульптура. Графика. – Алматы: Жибек жолы, 2013.

ҚҰШИМЧА АДАБИЁТЛАР РҮЙХАТИ

1. Войдинова Н. М. Куклы в доме. – М.: Проф. издат., 1998.
2. Войнатовская Е. Г. Авторская текстильная кукла. Мастер-классы и выкройки от Nkale. – СПб.: Питер, 2014.
3. Волшебный клубок. Спицы. 1290 рисунков, узоров и схем для вязания спицами. – М.: АСТ, 2016.
4. Ефремкина М. М. Блюда национальной кухни. – Алма-Ата: Казахстан, 1992.
5. Жеребцова О. Л. Все об этикете и сервировке стола. – М.: Ниола-Пресс, 2008.
6. Зайцева А. А. Сказочные куклы своими руками. – М.: Эксмо, 2013.
7. Зданович Л. И. О вкусной и здоровой пище. – М.: Вече, 2001.
8. Зданович Л. И. Кулинарный словарь. – М.: Вече, 2001.
9. Қазақ халқының үлттық қиімдері. Национальная одежда казахского народа. National clothes of Kazakh people. – Алматы: Алматықітап, 2007.
10. Левина М. С. 365 кукол со всего света. – М.: Айрис-пресс: Рольф, 2000.
11. Михайлова Т. В. Азбука вязания крючком и спицами. – М.: АСТ, 2016.
12. Национальная кухня казахов. – Алматы, 2005.
13. Никодеми Г. Б. Школа рисунка / пер. Г. Семеновой. – М.: Эксмо, 2009.
14. Розов Г. Как снимать: что может ваша камера? – М.: Астрель, 2012.
15. Стенсвold М. Уроки фотографии: просто и понятно / пер. С. Огурцова. – М.: АСТ: Астрель, 2011.
16. Сотникова Н. А. Вышивка украшающих отделок. – М.: Эксмо, 2008.